

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO LIETUVOS KARO AKADEMIJA

Romas Batūra

**LIETUVOS LAISVĖS KOVŲ VIETOS
Panemuniai – nuo Kauno iki Rambyno**

Pilietinio patriotinio ugdymo medžiaga

Vilnius
2008

UDK 947.45.083

Ba571

Leidinio autorius – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos
Mokslo centro vyr. mokslo darbuotojas doc. dr. Romas Batūra

Atsakingoji redaktorė doc. dr. Audronė Petrauskaitė

Recenzavo prof. Eduardas Jančiauskas ir dr. Vytautas Tininis

© Romas Batūra, 2008

© Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008

ISBN 978-9955-423-70-6

Turinys

Įvadas. Žemutinių panemunių regiono reikšmė pilietiniam patriotiniam ugdymui	4
1. Kauno pilaitės ir mūrinė pilis, jos gynyba ir reikšmė.....	5
2. Lietuvos laisvės armijos įkūrėjo Kazio Veverskio žūties vieta.....	13
3. Paštuva–Vilkija.....	17
4. 1863 m. sukilimo Lietuvoje vado kunigo Antano Mackevičiaus suėmimo vieta.....	18
5. Seredžius–Senoji Pieštė.....	19
6. Marienburgas–Dubysa.....	25
7. Seredžius. Kovoje su Lietuvos okupacija	26
8. Veliuona – viena pačių reikšmingiausių senovės Lietuvos laisvės kovų vietovių.....	29
9. Kartupėnų piliakalnis–Bisenės pilis	37
10. Renesanso pilys ir jų gynybiniai elementai.....	39
11. Jurbarko Viešpilis (Bišpilis)–Kolainių pilis	41
12. Georgenburgas – Jurgenburgas	42
13. Kėstučio apygardos pietinės dalies, Jurbarko apylinkių, partizanai	43
14. Jono Žemaičio-Vytauto pagrindinis veiklos regionas	45
15. Paskutinė Jono Žemaičio vadavietė Šimkaičių girioje	49
16. Jurbarkiškė partizanė Marija Žiliūtė	52
17. Rambynas. Bitėnai. Vydūnas ir Martynas Jankus.....	53
Iliustracijos	57
Literatūra.....	73

Įvadas

Žemutinių panemunių regiono reikšmė pilietiniam patriotiniam ugdymui

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje nuo 2007 m. įgyvendinama Karininko ugdymo programa. Siekiama, kad būsimasis karininkas gerai pažintų savo Tėvynę ir visų epochų Lietuvos laisvės kovas bei jų istorines memorialines vietas. Tam tikslui rengiama apie 10 regioninių pažintinių maršrutų ir juos nušviečiančių leidinių. Juose svarbi vieta tektų Aukštaitijos, Žemaitijos, Dzūkijos, Sūduvos regionams, žemutinio ir aukštutinio panemunio vietovėms, sostinės Vilniaus ir jo apylinkių praeities heroikai. Ateityje siekiama aplankyti kaimyninėse Latvijos ir Lenkijos valstybėse žymių mūšių (Durbės, Žalgirio ir kt.) baltistinio-lituanistinio paveldo vietas.

Pirmasis šios serijos „Lietuvos laisvės kovų vietos“ leidinys skirtas žemutiniam panemuniui, kuris yra vienas pačių svarbiausių ruožų tūkstantmetėje mūsų krašto, Lietuvos, jos Laisvės kovų istorijoje, 250 m. gynybinės kovos, ypač Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino, epochoje ir vėliau. Vien 40 km ruožą tarp Mituvos žiočių (Jurbarko) ir Dubysos (Pieštės) Lietuva išlaikė šimtmetį, kol gynyba laikinai buvo priversta atsitraukti ryčiau. Tokios kovos įtampos kaip čia XIII–XIV a. Europoje nebuvo patirta nei prie Vyslos, nei prie Reino, nei prie Luaros Prancūzijoje. Svarbiausia buvo Kauno, Veliuonos, Pieštės, Kolainių ir Bisenės pilių gynyba. Čia, Panemunių regioninio parko teritorijoje prie Veliuonos, kuriamas 250 m. Lietuvos laisvės kovų, Nemuno ruožo gynybos ir Gedimino atminimo memorialas.

Panemuniai mena 1863 m. sukilimo prieš Rusijos okupaciją Lietuvoje vado Antano Mackevičiaus tragišką likimą.

Antinacinės ir antisovietinės kovos dėl laisvės laikotarpiu šiame regione veikė ir žuvo žymūs partizanai Kazys Veverskis, Petras Paulaitis, Marija Žiliūtė, Jonas Žemaitis-Vytautas ir kiti. Čia vaizdinga Nemuno pakrančių gamta, didinga istorija, jos memorialinis palikimas. Visa tai pamatęs ir pajutęs, imi geriau suvokti, kas yra Tėvynė, garbė ir pareiga. Tai svarbu pilietiška patriotiškai ugdam visuomenę, jaunimą, kariūnus.

1. Kauno pilaitės ir mūrinė pilis, jos gynyba ir reikšmė

Nemuno ir Neries santakos regione, dabar Kauno miesto teritorijoje, pažymėtini senieji istoriniai centrai – piliakalniai.

Pajiesio piliakalnis yra kairiajame Nemuno krante, kiek žemiau Jiesios žiočių (pasiekiamas per Aukštuosius Šančius važiuojant A. Juozapavičiaus prospektu, už tilto per Nemuną sukant į dešinę Vaidoto gatve, toliau Jiesios plentu ir Piliakalnio gatve). Ši pilis buvo pastatyta ant aukštos kalvos (jos 45 x 22 m aikštelė ovali). Įrengiant pilį piliakalnio šlaitai padaryti statesni. Pietinėje ir šiaurinėje papėdėse buvo senovės gyvenvietė, joje rasta grublėtosios ir žistos keramikos, XIV–XVII a. kultūrinis sluoksnis. Piliakalnis datuojamas I tūkst. Anksčiau IX–XII a. pilies su trimis gynybinėmis sienomis (papėdėje, šlaite ir kalno viršuje) rekonstrukciją yra pateikęs dar Petras Tarasenka.

Piliakalnis vadinamas ir Napoleono kalnu, nes ties juo 1812 m. birželio 24 d. 3 tiltais per Nemuną kėlėsi Napoleono kariuomenė (keltis pradėjo po pusiaunakčio; pirmiesiems persikėlimams vadovavo pats imperatorius, kurio palapinės dar iš vakaro buvo atkeltos prie Nemuno ir pastatytos aukštuose Jiesios krantuose). To meto piešinyje (aut. Dž. Badžetis) matyti išpūdingai slėnyje prie Nemuno išskylanti piliakalnio kalva.

Kauno vakarinėje dalyje tarp Neries ir Nevėžio, ant aukšto Nemuno kranto, virš upės slėnio, iškyla **Veršvų piliakalnis**, įrengtas kyšulyje. Nedi-
delė aikštelė (12 x 9 m) apsaugota pylimo (iš vidaus 3 m, iš išorės su šlaitu 5 m aukščio). Aikštelėje atidengtas I tūkst. pr. Kr.–XIV a. kultūrinis sluoksnis.

Į šiaurę nuo piliakalnio buvusi gyvenvietė taip pat datuojama I tūkst. pr. Kr.–XIII a. 1 km į pietryčius slėnyje, Vilijampolėje, tyrinėtas II–XIV a. kapinynas (nedegintų žmonių kapai datuoti II–VI a., o sudegintų – VI–XIII a.), kuriame yra ir X–XIV a. žirgų kapų.

Mūsų tūkstantmetės kultūros, meno, papuošalų, kario žirgo aprangos lobyną praturtino reikšmingi Veršvų kapinyno radiniai: III–IV a. įvairių tipų žalvarinės antkaklės, krūtinės papuošalai, emalio karoliai su švininių sidabruotų kabučių apvara, V–VI a. antkaklės, segės, X–XI a. diržas, apkaltas žalvarinėmis plokštelėmis, ir kt., XI–XIII a. žirgo galvos odinės kamanos su sidabruota apkala, laužtukai ir balno kilpos, žirgo kaktos papuošalai, kabučiai.

Gretimos Romainių gyvenvietės vardas mums mena rašytiniuose šaltiniuose XIII a. pab.–XIV a. minimus Romainius. Taip XIII a. pabaigoje kryžiuočiai, puldami Lietuvos karaliaus žemę Aukštaitiją, sudegino šventąjį Romainių kaimą, gyventojus paėmė į nelaisvę arba išžudė. Šioje kovoje žuvo ir kryžiuočių. Vėliau, XIV a. 8-ajame dešimtmetyje, „Romainių krašte“ kryžiuočiams puolant daug vyrų, moterų ir vaikų buvo sugauta ir nužudyta.

Taigi Romainių krašte buvo pilaitė (Veršvų piliakalnyje), greta gyvenvietės – kapinynas ir senovės lietuvių šventvietė prie Nevėžio. Čia, tarp Nemuno ir Nevėžio, buvo ir šventasis miškas.

Romainių šventvietės pavadinimas mena Nadruvos Romovę (ties Priežiaus vidupiu, į pietvakarius nuo Įsručio) – Romuvą – mūsų, lietuvių, ir kitų baltų šventovę. Vardo bendrumą rodo ir labai seni šių regionų kultūros bendrumai, taip pat I tūkst. viduryje pastebimi Vidurio Lietuvos gyventojų ir nadruvių bendri kultūros, laidojimo bruožai (vienai ir kiti retai dėdavo ginklus – ietis – į kapus, ir kt.). Manoma, kad mirusiųjų deginimo laidojant paprotys (apie V a.) atėjo į Vidurio Lietuvą iš pietvakarių, iš Nadruvos. Žirgų laidojimo tradicija atskleidžia neabejotiną prūsų ir Kauno apylinkių gyventojų pasaulėžiūros panašumą. Tai, matyt, atspindi ir Romuvos – Romainių – šventviečių tradicija.

Taigi Veršvai – Romainiai – prie Nemuno tarp Nevėžio ir Neries – reikšmingas praeities regionas.

Marvelės piliakalnis ir kapinynas yra kairiame Nemuno krante (priešais Veršvus). Piliakalnis su nedidele aikštele (likusi 7 x 13 m), taip pat nuo jo 1 km į rytus esantis kapinynas (tyrinėtas 1991–2002 m.) atskleidė labai reikšmingos II–XIII a. medžiagos Vidurio Lietuvai, jos ryšiams su Baltijos regionu, karybos, vadystės raidai pažinti. VI–XII a. kapuose ištirti 220 žirgų palaikai.

Šlaite prie Marvelės piliakalnio 1941 m. birželio 23 d. žuvo Marvos sukilėlių prieš sovietų okupaciją būrio vadas vyr. psk. D. Skrinius.

Eigulių piliakalnis yra Kaune, Neries kairiojo kranto aukštutinėje terasoje, kiek aukščiau Utenos ir Varnių gatvių tilto. Jo aikštelė (60 x 50 m) saugoma 6 m aukščio (žiūrint nuo aikštelės pusės) pylimo ir 10 m gylio griovio. 1379 m. Kryžiuočių ordino maršalas, plėšdamas Labūnavos, Panerio apylinkes, žygiavo iki Eigulių, o 1382 m. birželį kryžiuočiai puolė Eigulių pilį ir ją išgriovė, padegė. Gyventojams žuvus ar ugnyje užtroškus, pilis buvo apleista. Joje siekė įsitvirtinti Ordinas.

Rytinėje ir pietrytinėje piliakalnio papėdėje buvo senovės gyvenvietė. Tyrinėtas II tūkst. pradžios kultūrinis sluoksnis (rasta lipdytos, žiestos keramikos). Buvusiame Eigulių senkapyje (apie 2 km nuo piliakalnio) tyrinėti (1935–1938 m.) kapai su IV–VII a. įkapėmis.

Pačioje Nemuno ir Neries santakoje nuo I tūkst. antros pusės egzistavo dvi gyvenvietės: viena – prie Neries, kita – prie Nemuno. Vėliau čia buvo pastatyta pagrindinė Kauno mūrinė pilis ir prie jos išaugo miestas.

Kauno mūrinės pilies teritorijos žemutiniame sluoksnyje aptikta lipdytos keramikos grublėtu ir lygiu paviršiumi, aukščiau – žiestos keramikos. Radiniai rodo, kad Neries žiočių kairiajame krante nuo I tūkst. vidurio iki pilies statybos XIII a. buvo gyvenvietė (datuojama ir X–XII a.). Jos dar se-

nesnę tūkstantmetę praeitį liudija akmens amžiaus akmeniniai kirviai, rasti pilyje, prie pilies ir Neryje ties pilimi.

Neries ir Nemuno santakai, taip pat Kaunui pavojus dėl galimų Kryžiuočių ordino puolimų iškilo, kai 1259 m. kryžiuočiai Nemuno ir Mituvos santakoje (86 km žemiau Kauno) pastatė Georgenburgo pilį (bet greitai po Durbės mūšio jos nebeliko). Itin grėsmė sustiprėjo, kai 1283 m. Ordinas, nusiaubęs Prūsiją ir vakarines Lietuvos žemes, pasiekė Nemuną ir 1289 m. pasistatęs Ragainės pilį 1290 m. siaubė Kolainius (Nemuno–Mituvos santakos regioną), o 1292 m. Junigedą – Veliuoną – bei Paštuvą (Vilkijos apylinkes), t.y. teritoriją apie 25–30 km į vakarus nuo Kauno, ypač kai po kelių metų, XIII a. pabaigoje, buvo nuniokotos net Kauno apylinkės tarp Nevėžio ir Neries – Romainiai.

Taigi XIII a. antroje pusėje–XIVa. pradžioje ant kalvelės prie Neries iškilo mūrinė Kauno pilis (abejotina nuomonė, kad ji statyta prieš pat 1362 m. apgula). Tai gardinio tipo (trapecijos formos) statinys, išsiskiriantis iš kitų tos epochos šio tipo įtvirtinimų (Medininkų, Krėvos ir kitų pilių) tuo, kad turėjo dvigubas mūro sienas, bet, atrodo, neturėjo bokštų. Kiemo plotas siekė 0,5 ha, jame būta medinių pastatų. Pilį iš vienos pusės saugojo Neries vandenys, o iš kitų – gilus ir platus gynybinis griovys, kurio priešinis krantas buvo už 50–60 m nuo pilies sienų. Pilies sienos buvo apie 9 m aukščio, ties žemės paviršiumi apie 2–2,5 m storio. Mūras – natūralių akmenų kalkių ir degtų plytų. Lygiagrečiai su pagrindine pilies siena gynybinio griovio šlaito apačioje išmūryta beveik dvigubai plonesnė siena, kuri stiprino šlaitą ir trukdė priešui priartėti prie pagrindinių sienų. Tarp abiejų sienų susidarė 18–26 m pločio tarpusienis, kurio aikštelės paviršius buvo tame pačiame lygyje kaip ir pilies kiemas.

Ilgą karą su Kryžiuočių ordinu metu atvirai pulti Kauną Ordinas ryžosi 1361 m., tačiau nesugebėjo persikelti per Nemuną ir buvo priverstas trauktis nebaigęs žygio.

Ordino vadovybė pasiuntė žvalgybą su meistrais „išžvalgyti ir nustatyti Kauno pilies ir mūrų storumo, gilumo ir aukštumo, pastatyti mašinų, siendaužių ir kt., pranešti duomenų magistrui, nes ateinančią žiemą manė pulti Kauną“.

Kauno puolimas 1362 m.

Kryžiuočių ordino pajėgos, vadovaujamos didžiojo maršalo, telkė Elbingo, Christburgo, Balgos, Sembos ir kitų valdų pajėgas, dalyvavo ir magistras bei svečiai iš Anglijos, Italijos, Vokietijos. Jie palankiam vėjui pučiant plaukė laivais Nemunu, tyliai aplenkdami Veliuoną ir Pieštvejį, išsilai-pino žemiau Kauno. Pasistatę tiltus, atžygiavo prie Kauno pilies.

Kęstutis su stipria kariuomene atžygiavo ginti pilies, bet Ordino pajėgos privertė jį pasitraukti. Po kovo 13 d. priešas apgulė pilį, įrengė savo įtvirtinimus: iškasė griovį nuo Neries upės į Nemuną, matyt, panaudodamas ir senvages; išilgai griovio supylė pylimą, pastatė užtvarą ir kuorus (lot. „cum fortaliciis sive propugnaculis“), kad apgultą pilį atitvertų nuo galimos pagalbos. Magistras padalijo kariuomenę, paskyrė kiekvienam vietą, pasiuntė kariuomenę į salą saugoti savo laivų, trečiąją jos dalį išdėstė aplink pilį („domum“), narsesnius – išilgai užtvaros.

Buvo įsakyta statyti apgulos mašinas ir kitus pabūklus sulig pilimi, nes ji „buvo labai aukšta ir stipri“. Kryžiuočiai turėjo atitraukti savo kariuomenę toliau nuo pilies, nes joje („in castro“) buvo daug šaulių, kurių strėlės sunkiai žeidė priešą.

Tuomet Marienburgo meistras padarė apgulos mašiną – siendaužį, kuria išgriovė kampinį pilies bokštą („propugnaculum de acie castri“) iš Nemuno pusės. Panašia mašina visiškai buvo sugriautas bokštas („propugnaculum“), stovėjęs prie Neries. Taip pat buvo puolamas ir pilies mūras („murum castri“). Jį labai apgriovė ir strasburgiškiai su savo padargais.

Tuomet buvo panaudotos kitos mašinos – bokštai, sulig pilimi aukščio, vienas pristumtas prie pilies griovio („ad fossam domus“), o kitas pastatytas rytuose.

Magistras tarėsi, kaip pilį išgriauti iki pamatų („domum funditus everferet“). Apsvarsčius buvo užpiltas griovys („fossam“), pastatyti atitinkamo aukščio statiniai, kad nuo jų būtų galima išiveržti į pilį. Gynėjai, tai suprasdami, nuo mūro („de muro“) į išorę iškišo siją, kad pakeliamasis tiltas („pons“) nebūtų užblokuotas.

Nuo tol gynėjai, Vygando Marburgiečio liudijimu, nors ir buvo dieną ir naktį puolami, karžygiškai gynėsi. Jie su statybinėmis medžiagomis nusileido žemyn ir prie Neries pastatė bokštą („propugnaculum“), iš kurio strėlėmis puolantiesiems padarė daug nuostolių. Magistro kariai tą bokštą nuvertė į Nerį. Istoriografijoje minėti įvykiai paprastai siejami su pačia pilimi.

Mūsų nuomone, iki šiol kronikininkas kalbėjo apie Kauno papilios – priekinius, t.y. miesto, įtvirtinimus: mūro sienas, bokštus, vartus su pakeliamuoju tiltu, išorinį gynybinį griovį, o papilį vadino tai pilimi („castrum“), tai pastatu, namu („domus“).

Toliau jis pažymi, kad kryžiuočiai ir kryžininkai supuolė prie vieno bokšto (matyt, išiveržė į jį) ir sudegino namą („domum“) – tai būtų minėto papilio, miesto galutinis sunaikinimas.

Tuomet priešas pradėjo laužti jau pačios pilies priekinį mūrą („murum castri“), tačiau gynėjai taip pat nulipo nuo *pagrindinių pilies sienų* („de muro castri“) ginti išorinio tarpusienio („ante-murale“), kurio mūrą kryžiuočiai jau taip buvo susilpninę, kad jis nuvirto drauge su gynėjais. Kryžiuočiai pul-

dami juos žeidė, žudė ir taip užėmė tarpusienį („antemurale sic vincentes“), o gynėjai buvo priversti šliaužti atgal į pilį („in domum“).

Kronikininkas pažymi, kad pilyje (rašoma „in domo“ – greičiausiai tarpusienyje) kartu su gynėjais žuvo ir krikščionių ir niekas, pakliuvęs į ją, neišsigelbėjo, visus prarijo ugnis. Pakliuvę kaip į spąstus, vokiečiai bėgo baisiausiai išsigandę. Tada sudegė ir žymių kryžiuočių, taip pat Elbingo vėliavos (būriai), apdegė kai kurie kryžininkai.

Mūsų atlikta Vygando kronikos analizė rodo, kad tada prasidėjo lemiamas pagrindinių pilies sienų, aukštutinės pilies puolimas.

Šponheimo grafas (iš Reino vidurupio) su savo vėliava puolė pilį („castrum“). Paskui jį sekė Ordino vėliava, drauge veržėsi Firneburgo (tarp Kølno ir Tryro) grafas, dvejetas Hohenlohės (Sudetuose) kunigaikščių su kitais kryžininkais, po to Šv. Jurgio vėliavos (būriai) ir kt. Iškelta nauja apgulos mašina buvo trupinama mūrinė pilies siena („murum castrum“) baisiais smūgiais taip, kad ji pradėjo griūti.

Apgultis tęsėsi jau 14 dienų. Magistro siūlymu tada visomis jėgomis pradėta šturmuoti. Išilgai mūro ugnyje pastatyti siendaužiai daužė mūrą, bet pilėnai iš vidaus jį vėl užtaisydavo.

Balandžio 10 d. kryžiuočių kariuomenė, sulaukusi Livonijos magistro pagalbos, apgulė pilį iš visų pusių, tikėdamasi prasiveržti pro jau pramuštą kiaurymę. Gynėjai, šaudydami pro ją strėlėmis, labai kenkė puolantiesiems. Magistras įsakė praplėsti kiaurymę triūsiant dieną ir naktį.

Kęstutis bandė vesti derybas su magistru. Tuo metu gynėjai, nors ir kęsdami nepriteklis, darė strėles, tikėdamiesi apginti pilį.

Kryžiuočiai ties kiauryme pastatė sienos aukščio bokštus, kad jų degantys gabalai kristų į pilį. Lietuviai negalėjo pasitraukti dėl suvirtusių mūro akmenų ir išiliepsnojusio bokšto. Mūras nuo siendaužių ir apgulos mašinų smūgių iš lėto pradėjo irti ir pagaliau nuvirto (Karaliaučiaus komturų kariai vos spėjo pabėgti).

Pro sugriuvusio mūro kiaurymę į pilį veržėsi su gynėjais susimaišę kryžiuočiai, tačiau pilėnai vis dar gynėsi.

Nematydami išeities, pilėnai, kaip ir puolantieji, primetė malkų. Kryžiuočiai svaidė ugnį į pilį. „Mėgino padegti: tepė žabus ir kitokias sausas medžiagas sakais ir derva, sumaišytais statinėse, uždegdavo juos ir svaidydavo į tvirtovę. Ir kadangi viduje buvo daug namų, suręstų iš medžio, greitai viskas buvo padegta ir buvo matyti, kaip plito ugnis“ (K. Šiuco kronika). Puolantiesiems nebuvo kur trauktis, ir jie ten žuvo drauge su gynėjais. Šioje mirtinoje kovoje krito pilis („domus“).

Vieni gynėjai bandė prasiveržti pro Neries vartus, kiti – nuo mūro. Į nelaisvę pateko Kęstučio sūnus Vaidotas su 36 gynėjais – „bajorais ir žymiaisiais

kilmingaisiais“. Daug jų žuvo, liepsnose sudegė, užtroško degančioje pilyje.

Šturmo metu Kęstutis ir Algirdas stovėjo ant kalno ir viską matė, bet sukliudyti negalėjo, matyt, trūko jėgų (didelės LDK pajėgos tuo metu galėjo būti nukreiptos į pietryčius, į tolimą totorių frontą).

Pilis buvo užimta Velykų (balandžio 17 d.) išvakarėse. Balandžio 18 d. Ordino kariuomenė pasitraukė, persekiojama lietuvių sėdo į laivus ir nuplaukė Nemunu žemyn.

Taigi 1362 m. Kryžiuočių ordinui pavyko, nors gynyba ir buvo atkakli, sunaikinti mūrinę Kauno pilį ir papilį – miestą, taip pat apjuostą mūro sienomis ir saugomą bokštų. Įtvirtintas miestas buvęs, atrodo, į rytus (Trakų–Papilio–M. Valančiaus gatvių rajone aptikta 1362 m. sudegusios gyvenvietės pėdsakų – A. Žalnieriaus duomenimis), pietryčius nuo pilies, jo dalį ploto vėliau bus nuplovusi Neris (istoriografijoje paprastai Kauno miestas siejamas su XIV a. pab.–XV a. pr.). Minėtų papilio – miesto įtvirtinimų – pėdsakų dar reikia ieškoti.

Tolesnis Kauno pilies likimas

Jis buvo labai sudėtingas. 1363 m. Kęstutis prie Nevėžio žiočių pastatė naująją Kauno pilį, ten vyko atkakli kova su kryžiuočiais.

1367 m. Ordino kariuomenė, niokojusi kraštą, atsidūrė „arti senosios Kauno pilies“ („vetus castrum Cayne“), kuri galbūt jau buvo kiek atstatyta.

Vytauto konflikto su Jogaila metu 1384 m. „saloje priešais Kauną“, tiksliau, „Kauno pusiasalyje (saloje), kur anksčiau stovėjo Senasis Kaunas“, magistro ir Vytauto buvo pastatytas Marienverderis, Ordino stipri pilis, bet ji trumpai teišsilaikė. Greitai (1384 m. liepą) atsimetęs nuo kryžiuočių, rudenį Vytautas su Jogaila ir Skirgaila ją puolė ir sunaikino (1384 m. rugpjūtį).

Iš pradžių jie užtvėrė Nemuną taip, kad niekas negalėjo juo priplaukti prie pilies. Skirgailos atgabentos dvi apgulos mašinos dažnai svaidė akmenis į pilį. Kitą dieną Jogaila ir Vytautas pastatė didesnę apgulos mašiną. Sparčiai buvo pastatytas per Nemuną tiltas su bokštais. Ordino įgula atsakydavo paraku šaudančių bombardų ir piksidų ugnimi. Išardžius užtvaras ir užpylus griovius, kryžiuočiai buvo priversti bėgti į pilį.

Taip apgula tęsėsi 4 savaites, bet kovota ir toliau. Lietuviai dviem siendaužiais be paliovos toliau puolė. Į griovius prinešus dervos ir malkų veržtasi toliau. Daug Ordino vadų žuvo. Kai buvo užimtas papilys („suburbium“), kryžiuočiai pasitraukė į bokštą („intrans turrium“). Išgriovus visus kitus bokštus („propugnaculis“) buvo užimta ir Žemutinė pilis („domus inferius“). Po to kryžiuočiai pasidavė ir pilyje. Į nelaisvę buvo paimti 55 Ordino broliai.

Laikydamasis 1398 m. Salyno taikos sutarties, Vytautas padėjo Marienverderį atstatyti, tačiau 1401 m. pilį vėl sugriovė, kad netektų priešui. Po to ji vėl buvo atstatyta, čia lankydavosi Vytautas. Ji, kaip anksčiau, vėl buvo vadinama Kauno pilimi.

Kauno pilis Žalgirio mūšio išvakarėse buvo svarbi Lietuvos karinė bazė. Vytauto vietininkas Kaune Sungaila (kaip Kauno vietininkas jis pasirašė 1398 m. Salyno sutartį, taip minimas 1404 m.) 1410 m. birželį prieš lemiamą mūšį buvo tarp Vytauto artimųjų ir Lietuvos kariuomenės vadų.

1409 m. gegužę prasidedant sukilimui prieš Ordiną Žemaitijoje, Vytautas buvo liepęs žemaičiams susirinkti Kaune. Čia jis buvo sutelkęs stiprią kariuomenę (joje buvo ir žemaičių), kurią pasiuntė į Klaipėdos pilį, „išilaužė ją“, o miestą sudegino. Dar tą pačią metų lapkritį, rengdamasis karui, Vytautas Kauno pilyje buvo sutelkęs gynybos pajėgas – „600 vyrų“, bet buvo nurodyta, jei puls didelė Ordino kariuomenė, jie turės atsitraukti į Trakus, į savo stiprią pilį.

1410 m. Žalgirio mūšyje tarp LDK kariuomenės vėliavų (pulku) buvo ir Kauno vėliava (minima po Trakų, Vilniaus ir Gardino vėliavų).

Kauno pilis ir miestas toje epochoje buvo naujai įtvirtinti. 1414 m. flamandų diplomatas Žilberas de Lannoy Kauną matė kaip „didelį sustiprintą miestą su labai gražia didele pilimi („chastel“)“.

Antroji Kauno pilis po 1362 m. sunaikinimo buvo keletą kartų atstatoma ir tobulinama. Pirmiausia tai vienas ryškiausių LDK gotikos laikotarpio rekonstruotos aptvarinės pilies pavyzdžių, kaip ir Vilniaus, Trakų, Gardino ir Lucko pilys.

Atstatyta pilis buvo pritaikyta galingesnėms apgulos priemonėms atremti, ją stiprinant panaudota daug daugiau plytų. Ant sugriautos pirmosios pilies pamatų buvo sumūrytos naujos, gerokai storesnės (3,3–3,5 m) gynybinės sienos, pastorintos iš šorę, kad nesumažėtų kiemas. Jų aukštis išorėje siekė apie 9,5 m, o viduje – 12–15 m. Pastorintoje pamatų dalyje išilgai sienų buvo pakloti ažuoliniai rąstai ir ant jų mūryta. Pilies kampuose išmūryti bokštai. Ypač reikšmingas buvo didysis pietryčių bokštas išilgai sienų ir vartų gynybai vykdyti. Ketvirtajame bokšto aukšte išliko šaudymo angos. Į jį iš pradžių buvo patenkama tik per antrojo aukšto įėjimą.

Statant antrąją pilį ar kiek vėliau kiemas buvo pažemintas apie metrą nukasant viršutinį sluoksnį. Pilies viduje, 3 m atstumu nuo pietinės ir rytinės sienų, aptikta ažuolinių stulpų eilė, susikertanti prie bokšto stačiu kampu, – galbūt ji laikė sienų viršuje įrengtą šaudymo galeriją, arba tai kiemo pastato liekanos.

Svarbiausi pilies vartai buvo šiaurės rytų kampe. Antrojoje pilyje įrengti vartai prie pietryčių bokšto vėliau vedė į naujai pastatyto bastiono šaulių aikštelės. Pilies kieme trobesiai grupuojami pasieniais, o viduryje buvo aikštė.

Taigi XV a. Kauno pilis buvo atnaujinta. XVI a. ji vėl iš pagrindų rekonstruota. 1560–1580 m. Livonijos karo su Rusija metu pilyje buvo kitaip išdėstytos šaudymo angos. Ties pietryčių bokštu buvo pastatyta bastėja gynybiniam grioviui sparnine ugnimi apšaudyti. Jos siena puslankiu apačioje juosė bokštą ir dengė apatinę jo dalį. Apie 11–12 m aukščio siena išorėje sumūryta iš plytų kiautiniu būdu (viduje daug akmenų). Sieną į apačią storėjo (iki 4 m). Bastėja, kurioje įrengtos 3 šaudymo angos, buvo skirta perkasu dugnui apšaudyti, jos viršutinėje dalyje buvo šaulių aikštelė. Bastėjos viduje, apačioje, už gynybinės sienos buvo dengta šaudykla cilindrinio skliautu. Ją su bokštu jungė iš plytų sumūrytas tunelis, kuriuo buvo patenkama į bokšto pirmąjį aukštą, o iš jo – į pilies kiemą.

Ne kartą atstatyta Kauno pilis išlaikė pirmykštį trapecinį aptvarinį planą.

Apsauginis griovys kelis kartus buvo platintas ir gilintas. Jo šlaitai artėjo prie pilies sienų. Plačiausias ir giliausias griovys buvo Žalgirio išvakarėse – 75–80 m ties sienos viduriu, kitas jo krantas turėjo siekti vėlesnę Šv. Jurgio bažnyčią. Griovio šlaito ties pietine pilies siena tyrimas parodė, kad šlaitas buvo sustiprintas akmenimis ir kalkių skiediniu. Jis prasidėjo 20 m nuo pietinės sienos. Griovys buvo išplūktas molium. Kitame griovio šlaite XVI a. pabaigoje–XVII a. pirmoje pusėje buvo įkastų ažuolinių rastų tvora.

Pilyje rasta ir daug ginklų: įvairių tipų alebardų, iečių, strėlių antgalių, kovos kirvių, žalvario liejyklos pėdsakų.

Po XVII a. vid. karų apleista pilis virto griuvėsiais. Po Pirmojo pasaulinio karo, ypač nuo 1930 m., ji pradėta tyrinėti, tvarkyti. Nuo 1954–1955 m. vyko archeologiniai tyrimai. Dabar rengiamas išlikusios pietinės pilies dalies konservavimo ir restauravimo projektas.

Pilies istorinę ir dvasinę reikšmę atgaivino Sąjūdžio pradžios renginiai. Po iškilnių pilyje Vyčio vėliava, pašventinta Arkikatedroje bazilikoje, buvo iškelta virš Karo muziejaus.

Šiandien aktualu iš dalies atstatyti pilį, jos pietinės ir rytinės sienos atkarpą su bokštu, pilies kieme pastatyti paminklą jos gynėjui – vadui kun. Vaidotui. Dėl to geriau atsiskleistų bendras pilies vaizdas ir reikšmė.

2. Lietuvos laisvės armijos įkūrėjo Kazio Veverskio žūties vieta

Lietuvos laisvės armijos įkūrėjo ir vado Kazio Veverskio žūties vieta, ją žymintis koplytstulpis yra kairiajame Nevėžio krante, apie 0,5 km aukščiau dabartinio tilto per Nevėžį ties Raudondvariu, prie senojo tilto likučių, važiuojant Babtų link.

Slapta karinė organizacija Lietuvos laisvės armija siekė atkurti Lietuvos valstybę. Kazys Veverskis šią idėją plėtojo Kaune kartu su broliu Pranu Veverskiu, aktyviu antisovietinio pagrindžio dalyviu, kauniškio Lietuvių aktyvistų fronto (AF) štabo nariu. Brolis jį supažindino su AF programa, kuria pasiremdamas K. Veverskis sukūrė naujos organizacijos – Lietuvos laisvės armijos (LLA) – programines nuostatas.

K. Veverskis iš pradžių rėmėsi savo draugais ir pažįstamais iš Karo mokyklos, Jėzuitų gimnazijos, universiteto laikų. Slaptas steigiamasis susirinkimas įvyko Vilniuje, Gedimino pilyje, 1941 m. gruodžio 13 d. Bendraminčių būrelyje buvo priimta priesaika ir įkurta Lietuvos laisvės armija. Organizacijos kūrimo darbą atliko K. Veverskis, P. Veverskis, L. Švalkus, P. Gailiūnas, E. Jaloveckas, D. Matutis, A. Eidimtas.

Organizacija veikė remdamasi „trejetukų“ sistema, ir tai garantavo slaptumą perimant, kiek įmanoma, Lietuvos kariuomenės (štabu, kuopų, būrių, skyrių) patirtį. Iš pradžių buvę smulkūs daliniai vėliau padidėjo. 1943 m. pradžioje įkurtos 4 apygardos: Vilniaus (vadas K. Veverskis-Senis), Kauno (vadas plk. J. Liorentas, vėliau – mjr. B. Svilas), Šiaulių (vadas kpt. A. Eidimtas), Panevėžio (vadas kpt. V. Sakalas-Sakalauskas). Kiek vėliau susikūrė Telšių apygarda (vadas plk. I. Žulys). LLA leido informacinį biuletinį. 1944 m. liepos 20 d. LLA buvo padalyta į 2 sektorius: organizacinį (nariai gyveno legaliai, atlikdavo pagalbines – aprūpinimo, žvalgybos ir kt. – funkcijas) ir veikiantį, kurio nariai buvo vadinami vanagais (vadas kpt. A. Karalius).

Tai buvo partizanų būriai, vykdančys reguliariosios kariuomenės funkcijas, veikiančys pagal situaciją – pasirenkantys pozicinio ar partizaninio karo metodus. Liepą davęs priesaiką gen. lt. M. Pečiulionis (buvęs Lietuvos išlaisvinimo komiteto narys) bandė organizuoti pasipriešinimą Raudonajai armijai. 1944 m. rudenį Šiaurės rytų Lietuvoje LLA priklausė keletas tūkstančių vyrų – Vanagų dalinys. 1944 m. gruodžio 5 d. LLA laikraštyje „Laisvės karžygys“ apibūdintas taktikos pasikeitimas – kraštą užėmus vokiečiams dar laikytasi pasyvaus politinio pasipriešinimo taktikos ir rengtasi ginkluotai kovai, o bolševikinės okupacijos sąlygomis, kai buvo naikinama tauta, imtasi ginkluotų veiksmų. Visoje šalyje veikė partizanai – LLA Vanagų grupė, kuri tapo Lietuvos kariuomenės pagrindu.

Raudonajai armijai puolant, LLA štabas traukėsi su frontu link Žemaitijos. Įsikūręs Radviliškyje leido laikraštį „Karinės ir politinės žinios“, vėliau – „Karžygi“. Atsitraukus į Telšius, buvo paskelbta karinės parengties padėtis.

LLA vadovybė buvo numačiusi: atkurti nepriklausomybę ginklu išlaikant dalį Lietuvos teritorijos ir iš čia organizuoti pasipriešinimą; tarpininkaujant Vakarų valstybėms, derėtis dėl sovietinės armijos išvedimo iš Lietuvos; pereiti į pogrindį ir laukti Taikos konferencijos sprendimų, užtikrinančių Atlanto chartijos garantuotas tautų teises. Deja, Vokietijai kapituljavus, Taikos konferencija buvo atidėta ir niekada nesurengta.

Centrinis LLA štabas parengė daug partizanų veiklos dokumentų, kuriais remiantis vėliau buvo kuriama dauguma partizanų statutų, instrukcijų.

Rugpjūčio mėn. frontui sustojus Žagarės–Vilkaviškio ruože, vokiečių pusėje likęs LLA štabas organizavo „vanagų“ mokymą. Buvo suformuotas Šiaulių apygardos štabas. Vanagų grupės per fronto liniją grįžo į sovietų okupuotą teritoriją ir čia organizavo partizanų junginius.

1944 m. gruodžio 28 d. žuvo K. Veverskis. Iki 1946 m. veikė įvairios partizanų grupės, besivadinančios LLA.

Dar 1944 m. rugsėjo 15 d. Biržų valsčiaus antinacinio pogrindžio grupė buvo performuota į LLA Šiaurės partizanų grupę. Lapkričio mėn. LLA nariai Panevėžio miškuose būrė partizanų grupes. 1944 m. rudenį Labanoro miškuose daugiausia iš besislapstančių Utenos, Švenčionių, Zarasų apskričių vyrų, priklausiusių LLA „vanagams“, formavosi vienas pirmųjų didelių partizanų junginių sovietų okupuotoje teritorijoje – Tigro rinktinė.

1944 m. rugpjūčio mėn. Deltuvos valsčiuje vėl pradėjo veikti LLA. Rugsėjo pabaigoje būrėsi Panevėžio, Kėdainių, Ukmergės apskričių partizanai, buvo organizuojama rinktinė – jos štabas įsikūrė Užulėnio kaimo apylinkėse.

Liepos–rugpjūčio mėn. Musninkų apylinkėje LLA kuopa išaugo į LLA Didžiosios Kovos rinktinę, kuri savo veiklą išplėtė Žašlių, Kaišiadorių, Žiezėmarių, Vievio, Musninkų ir Gelvonų miškuose.

1944 m. spalio mėn. Simno, Merkinės ir Alovės valsčiuose partizaninę veiklą ėmė organizuoti LLA vadovybės Kaune atstovas.

Frontui slenkant į vakarus, Jurbarko valsčiaus, Tauragės, Telšių, Kretingos, Mažeikių apskričių partizanai į antisovietinį pogrindį perėjo kaip LLA struktūra.

LLA kovojo su vokiečių pastangomis mobilizuoti Lietuvos žmones darbams į Reichą, į jo kariuomenę. LLA nacių okupacijos metu gelbėjo vokiečių likviduojamos Vietinės rinktinės karius, kuriuos norėta išvežti į Vokietiją. Daug gen. P. Plechavičiaus karių 1944 m. vasarą įsiliejo į jos gretas. Prasiėjęs bolševikinei okupacijai, LLA vadas kvietė „virsti su ginklu kovojančia tauta“ (1944 m. rugpjūčio mėn.).

Jau 1944 m. liepos mėn., įtraukus ir kitas kovotojų grupes, bandyta LLA paversti bendrataute pasipriešinimo organizacija, bet metų pabaigoje LLA kariai vis dar sudarė daugumą partizanų.

1945–1946 m. pradžioje, LLA partizanams toliau tęsiant savo veiklą, dėl vadų žūčių, organizacinių sunkumų ji tapo bendra visos Lietuvos organizacija „Lietuvos partizanai“, kovojančia visuotinį karą dėl tautos egzistencijos. LLA – stipriausią rezistencinę organizaciją pokario metais – vėliau pakeitė kiti partizanų junginiai ir organizacijos.

Paskutinių Lietuvos partizanų dislokacijos pagal 1954 m. MGB schemą analizė (K. Kasparas, 2002) rodo, kad tai buvo LLA likučiai (Biržų, Joniškio, Kėdainių ir kitose apylinkėse).

Nuo 1944 m. pabaigos LLA įvairiuose regionuose leido 17 leidinių. Pirmasis jų buvo „Karinės politinės žinios“, leistos rotatoriumi 1942–1945 m. rugpjūčio (leidėjai K. Veverskis, P. Veverskis, A. Veverskis, S. Mizgaitis, M. Pečiulionis, S. Stankevičius). Šiame leidinyje 1944 m. rugpjūčio 1–14 d. (Nr. 22) buvo viešai paskelbta LLA programa. Ji buvo parengta LLA ikūrėjo ir organizatoriaus K. Veverskio, kuris perėmė iš LAF programos maceiniškąją tautinę dvasią.

Programoje pabrėžiami pagrindiniai LLA tikslai:

- a) iškovoti Lietuvai laisvę;
- b) atkurti naują, vieningesnę ir galingesnę tautinę Lietuvos valstybę su sostine Vilniumi ir Klaipėdos kraštu;
- c) užtikrinti politinę ir kultūrinę egzistenciją kuo ilgesniems laikams;
- d) saugoti moralines lietuvių tautos vertybes, sudaryti palankias sąlygas tautinei kultūrai tarpti ir greitesnei jos pažangai plėtotis lietuvių tautos ir žmonijos labui.

LLA visavertį tautos gyvenimą, pažangą ir klestėjimą mato tik nepriklausomoje Lietuvos valstybėje, tautos laisvę ir nepriklausomybę laiko brangiausiu turtu, vertu didžiausių aukų ir pastangų.

LLA siekė padėti stiprius moralinius pamatus ateities nepriklausomos valstybės kariuomenei.

Toliau pabrėžiama privatinės nuosavybės, žmogaus darbo, lietuviškos šeimos, motinystės apsaugos bei globos, tautinės kultūros ir dvasios, istorijos, papročių, jaunimo auklėjimo, fizinio lavinimo, socialinio teisingumo, neturtingų, bet gabių jaunuolių mokymo valstybės lėšomis, visų tautos sluoksnių ugdymo svarbą.

LLA, būdama karinė organizacija, siekdama nepriklausomybės prioritetą teikė ginkluotai kovai, tačiau ši kova su galingu okupantu buvo sunki. 1946 m. kovo mėn. buvo beveik sunaikintas ilgiausiai išlaikęs išorinę struktūrą LLA vienetas – Žemaičių legionas. Tai gali būti laikoma galutine LLA

veiklos data. Kovą tęsė iki 1946 m. vidurio visiškai susiformavusios naujos apygardos, rinktinės.

LLA įkūrėjas ir visos Lietuvos išsivadavimo kovos vienas pirmųjų organizatorių Kazys Veverskis (1913–1944 m.) gimė Veliuonos valsčiuje, Kalvių kaime (į rytus nuo Veliuonos), daugiavaikėje ūkininko šeimoje. Mokėsi Veliuonos pradinėje ir Naradavo žemės ūkio mokyklose, Kretingos pranciškonų gimnazijoje, vėliau Jurbarke, baigė Kauno „Aušros“ gimnaziją. Kaune baigė Karo mokyklą. Studijavo Vilniaus universiteto Teisės fakultete. Pirminkavo studentų ateitininkų korporacijai „Kęstutis“. Sovietinės okupacijos pradžioje pasitraukė į Vokietiją, gyveno internuotų asmenų stovykloje Tilžėje, vėliau Berlyne, nelegaliai grįžo į Lietuvą aiškiai suvokdamas, kad lietuviams su naciais ne pakeliui. Su bendražygiais sukūrė kovingiausią pasipriešinimo kariuomenę – LLA – ir jai vadovavo. Veikė Lietuvoje dar tebesant vokiečiams, o Žemaitijoje – kai didžioji Lietuvos teritorijos dalis jau buvo užimta sovietų.

1944 m. pabaigoje jis veikė labai aktyviai. Organizavo Seredžiaus puolimą ir sovietinio aktyvo sunaikinimą. Pats rašė, spausdino pagrindinę literatūrą, rūpinosi popieriumi, išvežiodavo spaudinius, atkurdavo ryšius, mezgė naujus. Beveždamas nelegalią spaudą 1944 m. gruodžio 28 d. žuvo pasaloje prie senojo Raudondvario tilto. Jo kūnas buvo rastas griovyje. Po poros parų, naktį, motina Uršulė Veverskienė slapta, padedant Raudondvario bažnyčios zakristijonui, palaidojo sūnų anapus Raudondvario kapinių tvoros, prie šlaite augusios tuopos. 1999 m. rugpjūčio 13 d. Kazio Veverskio palaikai buvo perlaidoti Kauno Petrašiūnų kapinėse.

1997 m. vasario 16-ąją K. Veverskis apdovanotas Vyčio kryžiumi (po mirties). 1998 m. liepos 6 d. Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus dekretu Kaziui Veverskiui buvo suteiktas brigados generolo laipsnis.

3. Paštuva–Vilkija

Kelio nuo Raudondvario į Vilkiją kairėje pusėje ties Bubiais, prie pat Nemuno, yra Paštuva (bažnytkaimis). Jos vardas mena istorinį Paštuvos valsčių, buvusį dešiniajame Nemuno krante, žemiau Nevėžio žiočių. Paštuvos valsčiaus centras buvo Paštuvos pilis Jaučakių kaimo piliakalnyje.

Paštuvos valsčių jau 1292 m. pasiekė Ordino magistro vedama kariuomenė („šimtas brolių ir galybė raitelių“), kuri viską niokojo, bet grįžtantį priešą persekiojo lietuviai „ir kelis kartus užpuolė“. Minimas lietuvių vadas Jazbutas, mūšyje pervertas ietimi, bet dar davęs atkirtį kryžiuočiai.

Ordino kariuomenė, 1294 m. išibrovusi nuo Ariogalos pusės, vėl niokojo Paštuvos valsčių. Ordino maršalas 1316 m. vėl nusiaubė šią teritoriją. 1323 m. Ordino kariai iš Teplavos pasirodė Žemygalos lauke (Nemuno kairiajame krante, prieš Paštuvos pilį). Paštuvos apylinkės niokotos 1348, 1352 m.

Ordinas Paštuvos pilį puolė gerokai vėliau. 1369 m. minimas tiltas per Nemuną, įtvirtinimai. Pilis buvo saugoma gilaus griovio, per kurį buvo nutiestas tiltas. Kovos metu „pilies tiltą stabmeldžiai numetė į griovį, uždarė vartus, o šalia jų buvo anga įeiti po vieną“. Pilis vis dėlto buvo paimta. Seniūnas Girdavas pasitraukė ant Nemuno tilto ir gynėsi bokšte. Kryžiuočiai paėmė du lietuvių laivus, pripildę juos dervos ir sausų medžių, padegė, o vėjui pučiant užsidėgė ir bokštas. Seniūnas pateko į nelaisvę.

Taip kryžiuočiai užėmė Paštuvos pilį ir įtvirtinimus prie Nemuno (tiltą su bokštu). Gynybos požiūriu Lietuvos padėtis pasunkėjo, nes teritorija iki Nevėžio liko be pilių.

Jaučakių piliakalnis (46 x 22 m aikštelė) atitinka Paštuvos pilies aprašymą. Piliakalnis pagal fragmentiškus radinius siekia IV a., o papėdės gyvenvietė – I tūkst. vidurį.

Senovės Paštuvos gyventojai buvo laidojami kiek piečiau Nemuno krante esančiame Kriemalos kapinyne, kurio tirti žmonių ir žirgų kapai datuojami II–III, V–VI, X–XIV a. Čia ilsisi ir Paštuvos žemės bei pilies gynėjai. Po Žalgirio Vytautas atstatė Panemunio pilis, įtvirtintus dvarus, tarp jų ir Vilkijoje.

Po sovietmečio į Vilkijos naująsias kapines vieni pirmųjų Lietuvoje buvo perlaidoti partizanai.

4. 1863 m. sukilimo Lietuvoje vado kunigo Antano Mackevičiaus suėmimo vieta

Nemuno krante, kelio Vilkija–Seredžius dešinėje pusėje, pamiškėje, Ringovės kaime, stovi medinė trobelė. Prieš ją 1984 m. visuomenininkai slapta pastatė koplytstulpį, o 1998 m. buvo atidengtas paminklinis akmuo 1863 m. Lietuvos sukilimo vado kunigo Antano Mackevičiaus atminimui įamžinti.

A. Mackevičius gimė 1828 m. Morkių kaime (Tytuvėnų valsčiuje), 1847 m. baigė gimnaziją Vilniuje, o 1853 m. Varnių kunigų seminariją ir buvo išventintas į kunigus, nuo 1855 m. klebonavo Paberžėje (Panevėžio apskrityje). Jis, karštas patriotas, visą savo kunigavimo laikotarpį pats rengėsi ir rengė liaudį anksčiau ar vėliau įvyksiančiam sukilimui.

A. Mackevičius pirmasis Lietuvoje iškėlė sukilimo prieš Rusijos priespaudą vėliavą. 1863 m. kovo 20 (8) d., subūręs apie 250 sukilėlių – dalgininkų – būrį, su „Paberžės pulko“ vėliava išžygiavo į mišką Miegėnų apylinkėje. Prasidėjo ginkluota kova.

A. Mackevičius dalyvavo 22 kautynėse ir garsėjo sėkminga kova su rusų kariuomene (Kauno gubernijoje 1863 m. įvyko 109 kautynės). Turėdamas Tautinės vyriausybės Kauno vaivadijos ginkluotųjų pajėgų viršininko mandatą, kad yra siunčiamas „liaudies reikalui“, A. Mackevičius, lydimas 4 sukilėlių, patraukė link Nemuno tarp Vilkijos ir Seredžiaus, ten valtimi norėję persikelti į Augustavo guberniją, vykti į Lenkiją, gal iki Paryžiaus, pasitarti dėl tolesnės kovos, ieškoti paramos, ginklų.

Per visą naktį ėję mišku, bridę per pusnynus, auštant sukilėliai išėjo prie Nemuno, tikėdamiesi rasti perkėlą. Jos neradę, turėjo tęsti kelionę upės krantu. Norėdami nors kiek pailsėti, užėjo į pakrantėje stovinčią trobelę. Tačiau tuoj pat buvo rusų kareivių užklupti (atsitiktinumas ar išdavystė?). A. Mackevičiui iš trobos pavyko pasprukti, tačiau, jėgoms išsekus, kareivių buvo pavytas, suimtas, teistas. Tardomas ir mirties akivaizdoje laikėsi drąsiai, pareiškė, kad „paėmęs į rankas ginklą nuo priespaudos apginti lietuvių liaudį.“ Karo lauko teismo nutarimu Kaune buvo įvykdytas viešas mirties nuosprendis – 1863 m. gruodžio 28 (16) d. aikštėje prie Ukmergės plento A. Mackevičius buvo pakartas ir čia pat duobėje užkastas. Per kapą, sulygintą su žeme, perjojo kavalerijos eskadronas. Žmonės gerbė šią vietą, o tai siutino rusų gubernatorių. Jis davė įsakymą A. Mackevičiaus palaikus slapta palaidoti už miesto miške (dab. Žaliakalnis, VII forto rajonas).

Sukilėlių vado nužudymo vietoje, dabartinėje V. Putvinskio gatvėje, stovi evangelikų bažnyčia, paminklinis akmuo jo atminimui įamžinti.

5. Seredžius–Senoji Pieštė

Nemuno ir Dubysos santakoje, pusiaukelėje tarp Kauno ir Jurbarko, esantis Seredžius – tai Senoji Pieštė – reikšminga Lietuvos gynybai kare su Kryžiuočių ordinu, legendinės Lietuvos pradžios pilis.

Jos vietą liudija kiek vakariau minėtų upių santakos, Pieštės upelio įtakos į Nemuną aukšto kranto, kyšulyje esantis piliakalnis. Aikštelę ir pylimo dalį paplovė Pieštės potvyniai. Šiandien piliakalnio aikštelė yra trikampė, 50 m ilgio ir 35 m pločio rytuose. Ją iš rytų saugo galingas 7 m aukščio (aikštelės viduje) pylimas. Jo išorinis 9 m šlaitas leidžiasi į gynybinį griovį, už kurio išorėje yra buvęs apie 3 m aukščio gynybinis pylimas (geriau išlikusios tik šiaurinė ir pietrytinė dalys). Aukšti piliakalnio šlaitai (iki 30 m) viršutinėje 6–8 m dalyje padaryti statesni. Aikštelę juosė ir mažesnis pylimėlis. Virš pylimų buvo iškilusios medžio, molio ir akmenų gynybinės sienos ir kiti pilies įtvirtinimai.

Į rytus nuo piliakalnio buvęs didelis aukštutinis papilys – gyvenvietė, kur rasta grublėtos ir žistos keramikos, molio tinko, gyvulių kaulų. Pagal tai piliakalnis datuojamas I tūkst. vid.–XV a. Į rytus nuo dabartinio miestelio, Dubysos slėnyje ir terasoje, kapinynai žinomi III–V a. Kitas kapinynas (medžiaga nuo IV a.) buvo Nemuno slėnyje ties piliakalniu (tarp Dubysos ir Pieštės). Čia tyrinėti ir XIII–XIV a. žmonių bei žirgų kapai.

Tyrimai rodo, kad I tūkst. pradžioje ir viduryje, romėniškuoju ir Didžiojo tautų kraustymosi laikotarpiu, apylinkėje buvo trys atskiros bendruomenės, o vėliau, IX–XIV a., gyvavo viena, įsikūrusi prie pilies, mirusieji laidoti greta, slėnyje.

Istorinė tradicija

Lietuvos metraščių legendinėje dalyje apie Lietuvos pradžią ir kunigaikštį Palemoną sakoma, kad jis su gausia palyda pasitraukęs iš Romos, plaukdamas Nemunu pasiekė Dubysą, šiame turtingame krašte „apsigyveno ir ėmė daugintis“. Lietuvių, Lietuvos kilmės, ryšių su romėnais teorija ypač plito XV–XVI a. Lietuvos didybės dainiaus Jono Radvano herojiniame epe „Radviliadoje“ (išspausdintoje 1592 m.), tęsiant minėtas idėjas, rašoma, kad puikiose Dubysos žiotyse buvo pastatyta „Naujoji Roma <...>. Vienas po kito štai čia (Lietuvoje) atsiranda garbingi karaliai“, t.y. Lietuvos valdovai, iškyla Mindaugas. Taigi istorinė tradicija pabrėžia Nemuno ir Dubysos santakos, jos aplinkos, kurioje iškilo Pieštės pilis, išskirtinę reikšmę.

Šiandienos mokslas konstatuoja Romos imperijos ir baltų žemių iki Nemuno abipusius ryšius, kurie buvo palaikomi gintaro keliu bei jūra. Žinoma

romėnų „raitelio“ vadovaujama prekybinė ekspedicija į Baltijos pajūrį Nerono I a. ar kiek vėlesniais laikais. Archeologiniai duomenys leidžia teigti, kad į Baltijos pakrantę, Sembą, Nemuno žemupį buvo atvykusi karių grupė, dalyvavusi Didžiajame tautų kraustymesi V a. vid.–VI a. pr. Jame dalyvavo ir kai kurios baltų gentys (galindų pėdsakų aptinkama net pietvakarių Europoje), dalis jų vėliau grįžo į tėvynę. Tolimų įvykių atspindys galėjo būti panaudotas kuriant prūsų ir lietuvių vadų, taip pat ir Palemono, kilmės legendas. Taigi istorinės tradicijos teiginys apie Nemuno ir Dubysos santakos bei jos pilies reikšmę gali būti neatsitiktinis. Tai, kad Pieštėvės pilis (Palemono kalnas) ir gyvenvietė egzistavo I tūkst. pirmoje pusėje ir viduryje, kaip matėme, liudija archeologinė medžiaga.

Piliaikalnis kaip Palemono kalnas minimas dokumentuose nuo XVIII a. antros pusės (1779 m. Seredžiaus bažnyčios inventoriuje; 1814 m. minima Palemono gatvė, vedanti į piliakalnį; D. Poška 1829 m. rašė, kad Seredžiaus piliakalnis „nuo seniausių amžių tevardinamas Palemono kalnu“).

Palemono kalnas, ant kurio stovėjo pilis, padavimuose laikoma šventa senovės apeigų vieta, perkūnvieta, taigi ant jo galėjo būti ir senovės lietuvių šventykla.

Dubysos ir Nemuno santakos Romainių salos („Romainy insel“) vardas (plg. Romainių šventa vieta prie Nevėžio; Romovė, Romuva Nadruvoje; Romovė, Romainis Semboje ir pan.) bei gretimi minėti kapinynai rodo, kad šios vietos senovės lietuviams tikrai buvo šventos. Ramovės tradicija žinoma į vakarus nuo Seredžiaus.

Romuva, Ramovė, Romainys – svarbios baltų lietuvių šventvietės, jų vardai reiškia ramumo, ramybės, t.y. šventą, vietą. Vardo šaknis „Rom“ – senovės šventvietės prasme reikšmė galėjo duoti pagrindą viduramžių (P. Dusburgietis) ir Renesanso (J. Radvanas) epochų autoriams gretinti Nadruvos ir Nemuno, Dubysos santakos šventvietes su Roma. Pasterbimas (V. Vaitkevičius, 2003 m.) Nadruvos Romow ryšys su Gotlando Rumum (tariant Roma, Rom) – sueigos, aukojimo vieta, aukščiausias religinis centras.

Pieštėvės pilis 250 metų kovų su Ordinu epochoje

Ant Seredžiaus piliakalnio stovėjusi Pieštėvės pilis 250 m. (1185–1435 m.) Lietuvos gynybiniame kare su Kryžiuočių ordinu vaidino reikšmingą vaidmenį nuo XIII a. paskutinio dešimtmečio iki XIV a. septintojo dešimtmečio stabdydama Ordino veržimąsi Nemuno vaga į Lietuvos gilumą.

Ilgą laiką istoriografijoje pilies vieta nebuvo aiški. Tik atkreipus dėmesį į Pieštėvėnų kaimą ir Pieštėvės upelį, kurio žiotyse yra piliakalnis, buvo nustatyta piliavietė.

Kryžiuočių ordinas, verždamasis Nemunu gilyn į Lietuvą valdovo Pukuvero Butigeidžio valdymo metu, 1291 m. pasiekė vakariau Pieštės esančią Veliuoną, 1292 m. – ryčiau esančius Gaižuvos ir Paštuvos valsčius. Taigi kovos vyko netoli, netgi aplink Pieštės pilį.

1293 m. liepos 25 d., kaip liudija kronikininkas Petras Dusburgietis, Kryžiuočių ordino magistras „subūrė galybę raitelių ir smarkiai užpuolė abi lietuvių pilis, būtent: Junigedą ir Pieštę“. Po atkaklios kovos, „kai abi šalys patyrė nuostolių užmuštaisiais ir sužeistaisiais“, kryžiuočiai „iki pamatų sudegino abiejų pilių papilius, nes nieko daugiau neįstengė padaryti“. Tai pirmas kronikoje užfiksuotas Pieštės pilies gynimas, pirmieji žinomi nuostoliai ir aukos.

Ir kitais metais, puldami ryčiau Pieštės esančias lietuvių teritorijas prie Nemuno, atakavo ir Pieštės pilį, tačiau sugebėjo pagrobti tik „visą galvijų kaimenę“, buvo nužudyta daug žmonių ir paimta belaisvių.

Didžiojo kunigaikščio Vytenio laikais (1295–1315 m.) Lietuva plačiu frontu kovojo su Kryžiuočių ordinu, jo Prūsijos ir Livonijos šakomis, su Ordino sąjungininke Lenkija. Kovos vyko ir prie Nemuno.

Grėsmė Pieštvei kilo 1295 m., kai Ordino karinė ekspedicija praplaukė pro pilį. Didelė jo kariuomenė Veliuonos ir Pieštės pilis puolė 1298 m., kai jų papiliai buvo sudeginti, bet pilys, nors priešas ir sulaukė pastiprinimo, atsilaikė.

Gedimino valdymo metais (1316–1341 m.), 1317 m. vykstant atkakliai kovai su Ordinu prie Veliuonos, buvo sukviesti padėti „visi kaimynystėje gyvenę“ lietuviai. Tuomet pagalbon turėjo atskubėti ir Pieštės pilėnai.

1318 m. rudenį maršalo vadovaujama didelė Ordino kariuomenė atakavo Veliuonos ir Pieštės pilis ir „iki pamatų sudegino abiejų papilius, kuriuose tuo metu buvo apščiai supilta naujo derliaus grūdų“. Iš to matyti šių pilių svarbus gynybinis ir ūkinis vaidmuo.

Ir 1319 m. buvo siekiama „užkariauti“ Veliuonos ir Pieštės pilis. Puolimui nepavykus, Ordino maršalas buvo priverstas atitraukti kariuomenę nuo Pieštės ir sutelkti jėgas prieš Veliuoną, kur kryžiuočiams pavyko sugriauti papilį.

Plataus Lietuvos karo su Kryžiuočių ordinu 1320–1323 m. laikotarpiu Ordinas buvo sutriuškintas 1320 m. centrinėje Žemaitijoje, Medininkų valsčiuje.

Ordinas naujam puolimui prieš Lietuvą ilgai kaupė jėgas ir sulaukė svarios pagalbos iš Vakarų. 1322 m. į Prūsiją atvyko Vroclavo (Vakarų Lenkija), Čekijos, Reino regiono valdovai „su daugybe karių ir ginklansų“. Su jais pagrindinių Kulmo ir kitų Ordino žemių broliai išiveržė į Lietuvą, niokojo Vaikių (į šiaurvakarius nuo Rasenių) valsčių, toliau – Raseinių, Ariogalos valsčius, patraukę padubysiais į pietus apgulė Pieštės pilį. Jos apgulos aprašymas yra vienas pačių ryškiausių Lietuvos pilių gynybos per visą karo

su Ordinu laikotarpi rašytinių paminklų. „Trečios dienos vakare jie apsupo ir smarkiai puolė Pieštėvės pilį: maldininkai buvo taip gerai apsišarvavę, kad jų kopiančių į sienas, pilėnai neįstengė sulaikyti nei ietimis, nei kalavijais, nei kokiais kitais ginklais. Galop, nusitvėrę dviese trise ar daugiau po mieta, rėmė juos kopiantiems į krūtinę ar nugarą, stūmė žemyn ir vertė juos nuo sienų“. Pieštėvės gynėjai atsilaikė.

Nors ir buvo sutelktos didžiulės pastangos ir pasitelkta gausybė talkininkų, Ordinas Lietuvos gynybos prie Dubysos žiočių nepralaužė. Pieštėvės pilis liko nepaimta, ir tai sudarė sąlygas rengti Lietuvai plačias kontratakas link Dorpato (Tartu), Revelio (Talino), kryžiuočių Klaipėdos, Vėluvos (ryčiau Karaliaučiaus), Ordino sąjungininkės Dobrynės.

Beveik po pusantro dešimtmečio ramybės 1336 m. prie Pieštėvės vėl vyko kovos. Ordinui į pagalbą atvykus „daug kunigaikščių“, Lietuvos puolimas buvo atremtas dėl didvyriškos Pilėnų gynybos. „Po to, tais pačiais metais magistrui vadovaujant, Ordinas pastatydino prieš lietuvius Marienburgą Romainių saloje netoli Pieštėvės. Tačiau didelė lietuvių kariuomenė išstūmė priešą iš tos vietos ir taip jų pilis liko sugriauta ir neužbaigta“ (ši puolimą Ordinas surengė atstatęs savo Jurbarko, arba Georgenburgo, pilį).

Ordinui į pagalbą 1337 m. atvykus didelėms pajėgoms iš Vokietijos imperijos, Bavarijos, Reino, Burgundijos (dabar – Rytų Prancūzija), šiaurvakarių Italijos, Silezijos, jo paties ir talkininkų kariai plaukė laivais ir prie Veliuonos statė Bajerburgą, o magistras dar „įsakė<...> užbaigti ir apginkluoti“ Marienburgą. 1337–1339 m. ir 1341–1344 m. įtempta kova vyko prie Veliuonos ir Bajerburgo. Neabejotina, kad tuo metu atkakliai kovota ir prie Dubysos žiočių, Pieštėvės ir Marienburgo, bet pastaroji kryžiuočių pilis buvo arba greitai lietuvių sunaikinta, arba, kaip esanti toli prieš krašte, palikta nenaudojama. Vėliau apie šią kryžiuočių pilį šaltiniai neužsimena. Taigi prie Pieštėvės Ordino ir jo talkininkų didžiulis spaudimas 1337 m. buvo atremtas.

Algirdo ir Kęstučio vadovaujamos kovos pradžioje Kryžiuočių ordinas, kviesdamas iš Vakarų Europos daug talkininkų, 1345 m. tikėjosi suduoti Lietuvai lemiamą smūgį. Tuomet didžiulė grėsmė iškilo ir Pieštėvei.

Metų pradžioje į Prūsiją atvyko Čekijos karalius Jonas Liuksemburgietis su sūnumi Karoliu, Moravijos markgrafu (būsimuoju Vokietijos imperatoriumi), Vengrijos karalius Liudvikas (italų Anžu dinastijos atstovas) su didele pagalba, iš Olandijos, Vokietijos, Prancūzijos – „200 valdovų“. Ordino magistras, su jais žygiuodamas, pirmiausia puolė Veliuonos ir Pieštėvės pilis. Tuo metu Lietuvos vadovybė atliko puikius karinius strateginius ir žvalgybinius Ordino antpuolį žlugdančius veiksmus.

Magistrui žygio metu buvo pranešta, kad Ordino kariuomenės užnugarėje didelės lietuvių pajėgos nuniokos Sembos žemę link Karaliaučiaus. Todėl magistras, pasitaręs su kilmingaisiais svečiais, grįžo saugoti savo krašto,

o tuo metu Algirdas visai kita kryptimi puolė Livoniją, sunaikino Tervetės pilį, Mintaujos (dab. Jelgavos) papilį, nusiaubė Rygos ir į šiaurės rytus nuo jos esančias Siguldos, Krimuldos, Turaidos apylinkes palei Gaujos upę. Taip buvo sužlugdytas Kryžiuočių ordino ir gausių jo talkininkų puolimas. Priešas pasitraukė nuo Pieštės ir Veliuonos. Ordinas patyrė didelį smūgį.

1348-ieji vėl Lietuvai buvo sunkūs metai, vėl kilo didelė grėsmė Pieštvei. Jų pradžioje Ordinas puolė Lietuvą, Trakų žemėje prie Strėvos įvyko sunkus mūšis, o šiaurėje Livonijos ordinas niokojo Šiaulių žemę.

Kiek vėliau tais metais Kryžiuočių ordinas plačiai niokojo regionus aplink Pieštę: Ariogalos, Gaižuvos, Paštuvos ir kitas sritis. Ordinui į pagalbą atvykus naujų talkininkų – „daug vokiečių, anglų“ – maršalo vadovaujami kryžiuočiai vėl plačiai siaubė kraštą, o grįždami „skubiai nusileido žemyn Nemunu ir visa kariuomenė laiminga praėjo pro Pieštės ir Veliuonos pilis“. Taigi tada Pieštvei grėšė didelis pavojus. Matyt, tik dėl sutelktų gynėjų Ordinas nedrįso jos pulti, netgi, kaip minėta, bijojo Pieštės igulos smūgio, nes džiaugėsi „laimingai praėję“ pro ją.

Panašiai buvo ir po beveik dešimtmečio. 1357 m. Kęstučio, Algirdo ir kitų vadovaujama Lietuvos kariuomenė sėkmingai niokojo vakarines Kryžiuočių ordino valdas Alnos aukštupyje iki Pagudės. Ordino maršalas „su aukščiausiais pareigūnais“, talkinant daugeliui „kilmingų kryžininkų“ – prancūzų, anglų, vokiečių, – surengė atsakomąjį žygį ir siaubė žemes palei Mituvą, toliau Vaikių, Raseinių kraštus, nuo pašušvių žygiavo prie Pieštės, bet jos, atrodo, nepuolė, nors piliai buvo iškilusi didžiulė grėsmė. Nuo Pieštės perėjo apgulti Veliuonos, įrengė stovyklą, bet ten buvo sutriuškinti. Šiame mūšyje su atsitraukiančiu priešu prie Veliuonos galėjo dalyvauti ir Pieštės kariai.

Ir vėliau, Lietuvai plačiai kovojant karinėmis ir diplomatinėmis priemonėmis, dideliame plote nuo Dauguvos iki Uždnieprės žemupio regionų Nemuno pakrančių pilių vaidmuo krašto gynyboje buvo labai svarbus. Kai pagrindinės LDK jėgos buvo telkiamos pietryčiuose, kryžiuočiai su „svečiais“ iš Anglijos, Italijos, Vokietijos palankiam vėjui pučiant plaukė Nemunu laivais „be garso aplenkdami Veliuoną ir Pieštę“. Po kovų prie Kauno, kai jo pilis ir kiti įtvirtinimai buvo sunaikinti, besitraukiantis priešas buvo vejamas, tikintis sumušti paskutinius karius. Bet tuomet ir Pieštės pilėnams buvo iškilusi didžiulė grėsmė, nors Ordino pajėgos ir šį kartą nesiryžo Pieštės pulti.

Ordino magistras netrukus, 1363 m., su gausiomis savo ir prancūzų, anglų talkininkų pajėgomis įsiveržė į Lietuvą, puolė ir sunaikino Kęstučio Nemuno saloje ties Nevėžio žiotimis pastatytą pilį, o grįždamas Nemunu žemyn puolė Pieštės pilį ir ją visiškai sunaikino. Po to buvo sunaikinta ir Veliuona.

Šie įvykiai ties Pieštve klostėsi neiprastai. Puldamos Kauną, kryžiuočių pajėgos blokavo ir Pieštve, bet, matyt, neturėdamos čia pakankamai jėgų, vedė derybas dėl pasidavimo su išpirka. Derybas su kryžiuočiais tęsiant Pieštės seniūnui, gynėjų igula, matyt, įvertinusi priešojų persvarą, siekdama išsaugoti karių, nutarė palikti pilį. Čia galima prisiminti karo su kryžiuočiais epochos dainos nuo padubysių motyvus, tarsi girdimus iš vado kunigaikščio lūpų: „Ne taip gaila man pilelės, kaip man gaila karelių: aš pilelę supilsiu dvejamis trejamis meteliais, o karelių neb' užauginsiu nė dešimtis metelių“.

Taip Pieštės igula su turtu slapta, daugiausia naktimis, pasitraukė iš pilies. Kryžiuočiai puolė pilį, pradėjo svaidyti iš savo įtaisų, bet kai niekas nepasirodė ir nieko nesigirdėjo, jie, pastatę prie sienų kopėčias, nekludomi užlipo ant sienų ir rado tuščią pilį. Ją padegė ir „sulygino su žeme“. Po to Kryžiuočių ordino pajėgos apgulė Veliuoną. Taip sunaikinta Pieštės pilis ilgai buvo apleista.

Po XIV a. 7-ojo dešimtmečio kovų prie Veliuonos ir Paštuvos Lietuvos gynyba iki pat Žalgirio daugiausia vyko ties Nemuno, Neries ir Nevėžio santakomis.

Lietuvos valdovas Vytautas Didysis po Žalgirio pergalės „su visa savo galia“ atstatė Veliuonos ir Pieštės pilies. Apie tai gavęs žinią Ordino didysis magistras informavo Rygos arkivyskupą ir Ordino įgaliotinius Budoje. Apie tai rašo ir „Romos karalius“ Zigmantas iš savo Budos pilies 1412 m. rugpjūčio mėn. Iš to galima spręsti apie minėtų pilių svarbą kare bei tarp-tautinės diplomatijos srityje.

Tuo metu Pieštė, žemės valda, ūkis (dvaras) su pilimi priklausė Veliuonai. Apskritai Pieštės pilis nuo I tūkst. vidurio vaidino svarbų vaidmenį Nemuno ir Dubysos santakos regione, to meto Lietuvoje karo su Kryžiuočių ordinu metu ji tapo Veliuoną stiprinančiu užnugariu agresijai iš Vakarų atremti.

Vėliau, jau po 1422 m. Melno taikos, senoji pilis nebeteko savo reikšmės. Gyvenimas virė papilyje, dvare, platesnėje gyvenvietėje į rytus nuo piliakalnio, Seredžiaus kalvoje ir papėdėje prie Nemuno.

6. Marienburgas–Dubysa

1336 m. Kryžiuočių ordinas, sulaukęs didelės pagalbos iš Vokietijos, Belgijos, Prancūzijos ir Austrijos, pradėjo stipriai veržtis į Lietuvą. Puolė Pilėnų pilį, Veliuoną, o tų pačių metų gegužę didysis magistras kovai su Lietuva statė „Marijos pilį (Marienburgą) Romainių saloje tarp Veliuonos ir Pieštės“. Kaip pažymi kronikininkas, tuo metu Nemunas buvo sekus ir lietuviai „su didele kariuomene<...> jėga išstūmė magistrą iš tos vietos. Ir taip pilis paliko sugriauta ir neužbaigta“. Tačiau kitais metais buvo surengtas naujas puolimas.

1337 m. didysis magistras vėl su talkininkais, Bavarijos kun. Henriku ir daugeliu kitų ties Veliuona stato Bajerburgą. Kronikininkas rašo, kad netoliese kryžiuočiai pasistatė kitą „stiprią pilį“, taigi užbaigė minėtą Marienburgą prie Dubysos žiočių ir apginklavo. Tačiau lietuviai jį sunaikino (antrąjį Marienburgą Kryžiuočių ordinas statė 1368 m. jau gerokai žemiau, sunaikintos Veliuonos pilies vietoje).

1407–1409 m. kryžiuočių Dubysos dvaras – pilis – vėl stovėjo prie Dubysos žiočių (jos vieta galėjo būti ir kiek žemiau). Bet kokiu atveju Dubysos ir Nemuno santakoje buvusioje saloje išlikęs Seredžiaus „Palocėlis“ liudija čia buvusį kryžiuočių pilį. Rytinės kalvos aikštelė – 50 x 55 m, o už griovio į vakarus kita kalva – 65 x 20 m dydžio, tarsi pylimas. Pagrindinėje aikštelėje po XVII–XVIII a. dvarvietės sluoksniu yra kitas storas plytgalis, molio tinko – kryžiuočių pilies – sluoksnis. Čia buvo Dubysos pilis – kryžiuočių vaito Žemaitijoje rezidencija. Tačiau išplitus žemaičių sukilimui ir Vytautui spaudžiant, kryžiuočiai 1409 m. rugpjūčio mėn. patys sudegino pilį ir pasitraukė, pabūgę Lietuvos pajėgų.

7. Seredžius. Kovoje su Lietuvos okupacija

1935–1940 m. Seredžiuje buvo dislokuota Lietuvos kariuomenės Seredžiaus igula – 3-iojo pėstininkų pulko 2-asis batalionas ir 2-ojo artilerijos pulko 2-oji grupė. Dalis igulos pastatų išliko – štabo, kareivinių likučiai, sandėliai. Sovietams 1940 m. okupavus Lietuvą, 3-iojo pėstininkų pulko dalys buvo perkeltos į Rytų Lietuvą. Seredžiaus igula, kaip ir kitos pulko igulos, buvo panaikinta.

Vietinė rinktinė

Antrojo pasaulinio karo metais remiantis gen. P. Plechavičiaus 1944 m. vasario 16 d. uginga patriotine kalba-atsišaukimu – kreipimusi į Lietuvos vyrus – ir kitais dokumentais buvo kuriama Vietinė rinktinė (VR) „ginti savo Tautos laisvę, garbę ir gyvybę“.

Seredžiaus kareivinėse buvo formuojamas VR 310-asis batalionas. Kovo 15 d. Jonas Žemaitis, jau vadovavęs Raseinių apskrities Šiluvos ir Tytuvėnų vyrams (iš šių valsčių į rinktinę buvo užsirašę apie 150 žmonių), buvo iškviestas į Vietinės rinktinės štabą ir paskirtas 310-ojo bataliono (apie 500 vyrų) vadu. Raseinių apskrities vyrai, sukūrę savo kuopą, vadovaujami kpt. Ščepavičiaus, sparčiai nužygiavo į Seredžiuje dislokuotą J. Žemaičio vadovaujamą 310-ąjį batalioną. Jo vadovaujami VR kariai išsipareigodami Lietuvai prisiekė Seredžiaus bažnyčioje (priesaikos tekste sąmoningai nutylima apie ryšį su vokiečiais). Iš Seredžiaus į Rytus išsiųstus 310-ojo bataliono 13 karių 1944 m. gegužę vokiečiai sušaudė, kad kitus įbaugintų (kaip ir 306-ojo bataliono bei Marijampolės dalinio). Vokiečiams likviduojant Vietinę rinktinę daug jos karių su ginklais pasitraukė į pogrindį, įsiliejo į Lietuvos laisvės armiją.

Lietuvos partizanai

Sovietinės okupacijos pradžioje, kaip ir visoje Lietuvoje, Seredžiuje ir jo apylinkėse 1944 m. vasaros pabaigoje ėmė siautėti visos baudžiamosios karinių dalinių, sriubių, „partijos aktyvistų“ struktūros. Slėptis prie namų, kad nepaimtų į sovietinę kariuomenę, darėsi neįmanoma. Vyrai slapstėsi didesniuose miškuose: iš pradžių Padubysio, Burbinės ir kituose, esančiuose toličiau nuo Seredžiaus ir Veliuonos miestelių. Taip jie susiliejo su ginkluotais partizanais. Siekta išsilaikyti tikintis greitos okupacijos pabaigos. Vyko susirėmimai su sovietiniais baudėjais, jų karinėmis divizionomis.

Apie 500 partizanų – iš Seredžiaus, Veliuonos, Šimkaičių, Girkalnio ir Ariogalos valsčių atvykusių vyrų – junginys 1944 m. pabaigoje susitelkė

Birbiliškės miške tarp Nemuno ir Žemaičių plento (į šiaurvakarius apie 16 km nuo Seredžiaus, apie 13 km nuo Veliuonos). Partizanai išsikasė apkasus, įsirengė bunkerius, žemines, susirinko daug ginklų.

Partizanai kontroliavo apylinkes. 1944 m. gruodžio 4–5 d. buvo užplutas Girkalnio miestelis, sunaikinti Vykdomojo komiteto dokumentai, šauktinių sąrašai, iš milicijos paimta ginklų.

1944 m. 1201 partizanas, vadovaujamas LLA vadų j. ltn. A. Eidimto ir ltn. K. Veverskio-Senio, puolė Seredžių. Buvo užimtos Vykdomojo komiteto, NKVD būstinės, išlaisvinta 10 vyrų, sušaudyti keli NKVD ir valsčiaus pareigūnai, paimti dokumentai ir kita, žmonėms skirtuose lapeliuose paaiškinant, kad kolaborantai sunaikinti kaip „atkaklūs lietuvių tautos priešai“. Nukautas ir valsčiaus Vykdomojo komiteto sekretorius Mizinteris, nepriklausomos Lietuvos laikais vadovavęs pagrindinei komunistų kuopelei.

1944 m. lapkričio–gruodžio mėn. Kauno apskrities NKVD-NKGB daliniai surengė baudžiamąją operaciją – masines gaudynes Vilkijos, Seredžiaus ir Čekiškės valsčiuose.

Gruodžio 14–16 d. partizanai susirėmė su plėšikaujančiais sovietiniais pareigūnais, kareiviais, milicininkais, stribais. Kautynėse buvo nukauti vyresnieji enkavėdistai, kiti – sužeisti. Gruodžio 17 d. kautynių vietoje sovietinė pasienio kariuomenė (13-ojo pasienio pulko batalionas) vykdė baudžiamąsias akcijas. Vozbutų kaime (apie 23 km į šiaurę nuo Seredžiaus, netoli dešiniojo Dubysos kranto) buvo sudeginta 15 sodybų, 17 partizanų nužudyta, suimti 3 partizanų rėmėjai. Gruodžio 18 d. susišaudyme sunaikinta 14 partizanų, suimti 3 rėmėjai, sudegintos 6 sodybos. Prieš baudėjus stojo apsiginklavęs jaunimas, būsimieji partizanai. Į pagalbą atėjo vyrai iš anapus Dubysos, taip pat iš šiek tiek vakariau esančių Juodaičių ir Armeniškių kaimų. Mūšis išsiplėtė iki minėtų kaimų. Su okupantais kovėsi net iš tolimo Girkalnio, Paliepių, Baukių atvykę vyrai. Pasakojama, kad dalyvavo per 200 partizanų, kurie trečią kautynių dieną, susiskaidę į grupes, pasitraukė. Stribai ir enkavėdistai dar ilgai siautėjo. Daug kur dar ilgai šurpino išplėštos sodybos, sušalę lavonai...

Nelygioje kovoje su okupantais 1944–1947 m. žuvo 12 Vozbutų partizanų.

1990 m. liepos 1 d. Vozbutų kaimo tragedijai atminti buvo pašventinta skaldytų akmenų mūro dviaukštė koplytėlė. Paminkle iškaltos sušaudytų, taip pat žuvusių, mirusių tremtyje nekaltų žmonių pavardės.

Enkavėdistai siautėjo toliau. Pavietavos kaime, Jono Krištono sodyboje, sudeginti 6 žmonės (iš jų 2 vaikai).

Partizanai keršijo kareiviams, stribams, sovietiniams aktyvistams.

Iš partizanų grupių formavosi būriai. 1945 m. sausio mėn. Burbinės miške buvo suburtas Ažuolo būrys. Jis veikė Seredžiaus apylinkėse.

Legaliai gyvenantis partizanas J. Garšva Belvederio (prie Seredžiaus) aukštesniojoje pienininkystės mokykloje 1945 m. vasario mėn. prisaikdino pirmuosius jaunuolius, pasiryžusius kovoti partizanų gretose. Taip buvo sudarytas Sakalų atsargos būrys.

1945 m. birželio 8 d. naktį apie 50–60 partizanų puolė Seredžių. Kareivių įgulą priverstė pasitraukti už Dubysos. Nukauta 11 stribų ir 1 aktyvistas, paimti ginklai iš MVD būstinės. Puolė Ažuolo būrys.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, sovietinė valdžia prieš partizanus ėmėsi naujų represinių priemonių. 1945 m. birželio–liepos mėn. Burbinės miške apsigyveno sovietų smogikų provokacinis dalinys. 1946 m. imta dislokuoti valsčių centruose karinius dalinius. Seredžiuje buvo dislokuotas gen. Vetrovo NKVD divizijos 298-ojo šaulių pulko dalinys. 1946 m. rugsėjo 12 d., įkūrus Jungtinę Kęstučio apygardą, Seredžiaus apylinkėse veikę partizanai priklausė šios apygardos Naro rinktinei, vėliau pavadintai Vaidoto rinktine.

Šios rinktinės vadas Juozas Čėponis organizavo Jungtinės Kęstučio apygardos štabo laikraščio „Laisvės varpas“ spausdinimą Ariogalos valsčiuje, Pagausančio kaime, į pietvakarius nuo Ariogalos, ūkininko Zenono Jokimo troboje. 1948 m. sausio 18 d. aptikus bunkerį, J. Čėponis su pagalbininkais susisprogdino.

Pradėjus kurti kolūkius, sovietiniai baudėjai siekė išaiškinti kuo daugiau partizanų rėmėjų. Taip atsirado „banditinių ūkių“ terminas, juo buvo įvardyti konkretūs Seredžiaus apylinkių žmonės.

Kovoti darėsi vis sunkiau. Paskutinis Vaidoto rinktinės partizanas buvo Jonas Bartušas, gimęs 1911–1912 m. Seredžiaus valsčiuje, Žemaitaičių kaime (apie 6 km į šiaurės rytus nuo Seredžiaus). Buvęs Vietinės rinktinės karys, 1947 m. išėjęs partizanauti, 1960 m. žuvo pasaloje.

Seredžiuje, šlaito papėdėje (į rytus nuo piliakalnio), yra buvusi NKVD ir stribų būstinė (dviaukštis namas), kurią du kartus (1944 m. gruodžio 1 d. ir 1945 m. birželio 6–7 d.) buvo užėmę partizanai, greta įkalnėje – nužudytųjų kapai su jų atminimui pagerbti pastatytais paminklais.

8. Veliuona – viena pačių reikšmingiausių senovės Lietuvos laisvės kovų vietovių

Ankstystiausi laikai

Seniausia Veliuonos praeitis siekia akmens amžių. Veliuonos piliakalnio papėdėje rasta IX–VII tūkst. (mezolito) svidrinio tipo titnaginių strėlių antgalių ir kitų radinių, o kiek ryčiau, Klanguių kaime, netoli Armenos žiočių – neolito laikotarpio gyvenvietė (III tūkst. antra pusė–II tūkst. pr. Kr. pradžia) ir jos ugniavietės – alkvietės.

Šalia akmeninių kirvių aptiktas gyvatgalvis kaplys, greičiausiai apeiginis, kruopščiai nugludintas (II tūkst. pr. Kr. antra pusė), simbolizuoja baltų kultūros ryškėjimą ir šiame regione.

Veliuonos apylinkėje rastas bronzinis kotinis durklas (XVIII–XVI a. pr. Kr.) – vienintelis toks radinys šių dienų Lietuvoje.

Prekybinius ryšius su Roma liudija Veliuonoje rastos I–III a. Romos monetos, o gretimuose Klanguose, II a. kape – stikliniai karoliai, tuo metu atvežti iš Romos provincijos.

Prie Veliuonos piliakalnio (šiauriau, dvaro sode) tirtas kapinynas turtingas III–V a. medžiagos. Tai Veliuonos pilėnų kapai, liudijantys jų priklausymą Centrinės Lietuvos kultūrinei sričiai – vėliau aukštaičių.

Seno prekybinio Nemuno kelio, einančio pro Veliuoną, reikšmę rodo Veliuonoje rastas IX a. arabų dirhemų ir XII–XIII a. sidabrinių monetinių pusapvalės formos lydinių lobiai.

Piliakalniai

Unikali Veliuonos pilies ir papilių – piliakalnių – grandinė Nemuno ir Veliuonos upelio santakos kyšulyje ir kiek į rytus už jos.

Aukštame kyšulio rytiniame gale buvusi senoji pilis (vad. Gedimino kapo piliakalnis). Jo dabartinė aikštelė, 54 m ilgio ir 20–25 m pločio, gerokai nuplauta upelio. Vakarinėje pusėje yra gynybinis pylimas (iš vidaus 2,5 m aukščio), kuris su 17 m šlaitu sudaro galingą gynybinį griovį tarp pilies ir vakarinio papilio. Piliakalnio šlaitai statūs – iki 30 m aukščio. Į pilį būdavo patenkama greičiausiai per Veliuonos upelį nutiestą tiltą, kuris piliakalnio šiaur rytiniame šlaite rėmėsi į išlikusį pylimėlį.

1912 m. šį pagrindinį Veliuonos piliakalnį trumpai kasinėjo L. Kšyvicis ir T. Daugirdas. Storame kultūriniame sluoksnyje rasta akmenų krūvų, vienoje vietoje tarp akmenų buvę molio. Spėjama, kad tai likučiai bokšto, kurio apatinė dalis buvusi iš akmenų, o viršutinė – medinė.

Piliakalnio aikštelės šiaurinėje dalyje yra 2 m gylio duobė. Neaišku, ar tai buvusio šulinio, ar išėjimo iš pilies vietos. Mūsų nuomone, tai galėtų būti įėjimas (išėjimas), žemiau nei aikštelė, piliakalnio šlaite, įrengtu taku jungęs su minėtu tiltu.

Aikštelėje rasta daug kaulų. Daugiausia tai buvo naminių gyvulių kaulai: galvijų (36%), kiaulių (26%), taip pat ožkų, arklio ir kt., medžiojamų žvėrių – barsuko, bebro, šerno, stirnos, briedžio tesudarė 14,5%. Taigi pilėnai vertėsi gyvulininkyste.

Keliose piliakalnio vietose rasta daug suanglėjusių grūdų, kurių tyrimas parodė, kad vyravo rugiai, rasta dviejų rūšių kviečių, mažiau miežių, truputis avižų, sorų, taip pat trejų girnų dalys – pilyje buvo malami grūdai, turbūt kepama ir duona.

Metalinų dirbinių gausiausią dalį sudarė *strėlių antgaliai* (apie 150), matyt, čia likę po XIV a. vidurio kovų. Dauguma antgalių – arbaletų, kovų su Kryžiuočių ordinu palikimas. Čia buvo pilis, minima aprašant XIII a. pab.–XIV a. 7-ojo dešimtmečio įvykius.

Į rytus nuo šio piliakalnio, už Veliuonos upelio, žemumoje, buvo rytinis papilys. Išlikusi ovalo formos kalvelė (deja, užstatyta ūkiniais pastatais).

Į vakarus nuo Gedimino kapo piliakalnio yra Pilies kalnas, ankstesnis aukštutinis papilys. Jo 150 x 40 m dydžio aikštelė iš vakarų nuo kito papilio skiria 4 m gylio griovys. Aikštelėje dar XIX a. minimi buvę mūrai, jų pamatai, kuriuose yra anga, ir šiandien matyti šiauriniame šlaite. Šiame senajame papilyje Vytautas po Žalgirio atstatė Veliuonos pilį.

Nuo Pilies kalno toliau į vakarus – įtvirtintas papilys, kuriame buvo šventykla, vėliau – bažnyčia. Dar toliau – jau po Žalgirio kūrėsi miestas, kurio vienoje gatvių sankryžoje dabar yra aikštė su Vytauto Didžiojo paminklu.

IX a. Veliuona tarp Ventės ir Vilniaus

Widsith'as (reiškęs „keliauninkas, kas toli keliauęs“) – senovės anglų epas, katalogas tautų, kurias yra aplankęs poetas, buvo kuriamas VI–IX a., geografiniais pavadinimais papildytas iš anglosaksų karaliaus Alfredo Didžiojo (IX a.) aplinkos.

Mums svarbūs šie epo žodžiai:

76. „<...> casere,
Se pe winburga gewæld ahte,
wiolane&wilna&Wala rices.“

Dar XIX a. buvo pastebėta, kad žodis „wilna“ gali reikšti Vilnių – Lietuvos sostinę, o „wiolane“ – Veliuoną. Bet išsigalėjo nuomonė, kad žodis „winburga“ – senovės anglų kalba „win“ – „vynas“, „burg“ – „miestas“, o „wiolane“ ir „wilna“ – bendriniai daiktavardžiai, reiškiantys „turtas“, „prabanga“. Esame

atkreipę dėmesį, kad tai galėjo reikšti Ventę (Ventės pilį Kuršių marių kyšulyje) – Veliuoną ir Vilnių. Pastaruoju metu Veliuonos ir Vilniaus vietovardžių galimybę išsamiai pagrindė kalbininkas Simas Karaliūnas (2005 m.).

Pasirodo, senojoje anglų kalboje žodžiai „wilna“ ir „wiolana“ neturi reikšmės „turtai, prabanga“, o „wiolane“ originale buvo „welona“ (ar „welana“?). Taigi kaip Veliuona.

Veliuonos upelio ir gyvenvietės vardas yra mitologinės kilmės. Pasak istorinės tradicijos: „Veliuona – vėlių dievas, jam aukojamos aukos, maitinami mirusieji“. Tai tinka ir analizuojant ežero pavadinimo Veliuonis kilmę. Taigi XVI a. ir anksčiau, matyt, buvo vartojamos archajiškos mitologinių įvaizdžių formos Veliuona ir Veliuonis. Šių dievų, mirusiųjų pasaulio valdovų, vardai yra žodžių „vėlė“, „vėlys“ vediniai. Upėvardis Veliuona sutampa su tokiu pat deivės vardu.

Šaltiniuose Veliuonos vardas dažnai nesiskiria nuo epe *Widsith* pasitaikančio „wiolane“. 1323 m. sausio 25 d. Gedimino laiške Europos miestams Vilniaus pavadinimas parašytas kaip ir epe: „civitate nostra Vilna“. Taigi prie bendro istorinio fono geriau tinka „Wiolane ond Wilna“ interpretuoti kaip tam tikrų Rytų pusėje už Baltijos jūros buvusių vietovių su jų turtais garsėjančiais gyventojais pavadinimus.

Šiame kontekste epe minima pavadinimą Winburg lyginame su XIII–XIV a. Windenburgu – Ventės pilimi, kuri mena ir laikotarpį prieš kryžiuočius, – padavimas apie legendinę milžinę Neringą ir jos jauniki – Ventės pilies valdovą.

Ventės pilies griuvėsiai, vėliau apsemti pakilusio marių vandens, yra ties Ventės ragu.

Taigi IX a. epo duomenys tiksliai atitinka svarbiausių baltų, Lietuvos centrų nuo Nemuno žiočių, Ventės pilies, iki Vilniaus išsidėstymą. Veliuona tiksliai minima tarp jų.

Atkreipiame dėmesį į tai, kad Veliuona buvo prie svarbaus Nemuno kelio ir būtent toje vietoje, kur baigėsi jūrų laivų kelias Nemuno vaga, nes ties Veliuona ir XX a. yra „randas“ – slenkstis upės dugne, ties kuriuo baigiasi gilesnė upės vaga ir prasideda seklesnė. Čia galėjo būti prekių perkrovos vieta, prie jos svarbi gyvenvietė, saugoma pilies, ir šventvietė.

Su Veliuonos bažnyčia, pastatyta Vytauto 1421 m., siejami padavimai apie anksčiau ten buvusią šventvietę, kad „to bažnyčio pirmiau buvo žinyčia, vaidilutės kūreno šventąją ugnį“.

Į šiaurę nuo Veliuonos, prie Dubinių upelio, būta mitologinio akmens su pėda, o vakariau Veliuonos plytėjo šventasis miškas, XIV a. vadintas Ventumi. Ši šventąji mišką mena girios dalis, vadinama Draustine („drausdavo į mišką įeiti“), kurioje buvo Milžinkapis, dievaitės Agluonos šventykla.

Pilies gynybinė reikšmė

Veliuonos, šio svarbaus centro, pilis nuo XIII a. pabaigos buvo Lietuvos gynybos skydas kare su Kryžiuočių ordinu. Minėtuose piliakalniuose buvusi pilis ir papiliai nuo Nemuno pusės buvo saugomi pakrantės įtvirtinimų – aštriakuolių užtvary.

Kryžiuočių ordinas, nuniokojęs prūsų ir vakarinių lietuvių žemes, iš vakarų 1283 m. pasiekė Nemuną, pradėjo veržtis į Lietuvos gilumą.

P. Dusburgiečio kronikoje Veliuona vadinta šio valsčiaus – Junigedos, o nuo 1315 m. Veliuonos vardu.

Pirmą kartą Veliuonos apylinkes kryžiuočiai pasiekė 1291 m. vasario mėn., kai Karaliaučiaus komtūro vadovaujama „daug brolių su 1500 vyrų“ įsiveržė į Junigedos (Veliuonos) valsčių, jį „nusiaubė, grobdami bei degindami<...>, paėmė į nelaisvę ir nužudė 700“ žmonių.

Kronikininkas pažymi, kad tų pačių metų balandį „lietuviai pastatė Junigedos valsčiuje pilį“, – tai, matyt, buvo naujai įtvirtinta pilis ant dabartinio Gedimino kapo piliakalnio. Statybas bandė sutrukdyti Karaliaučiaus komtūro kariuomenė, bet neįstengė, nes lietuviai „stipriai priešinosi“. Taigi 1291 m. Veliuonos pilis jau ginta.

1292 m. birželį Balgos (į pietvakarius nuo Karaliaučiaus), Ragainės kryžiuočių pajėgos puolė Junigedos (Veliuonos) pilį, kurioje tuo metu „buvo daug svečių“. Nepavykus pasalai, priešas pasitraukė. Reikšminga, kad tuo metu apie pavojų Veliuonai „išgirdo“ toli (apie 57 km tiesia linija) į šiaurės vakarus, prie Ančios, buvusio Aukaimio (prie dab. Batakių) valsčiaus raiteliai, kurie atskubėjo ginti Veliuonos. Bendromis pastangomis priešas buvo atremtas.

Kai tų metų liepos mėn. Ragainės komtūro vedamos pajėgos patraukė Veliuonos link, kryžiuočių žvalgai sužinojo, kad „visame lauke ir pilyje bei papilyje pilna karių“. Jie surengė mūšį ir, „prasiskverbę pro lietuvių kariuomenę“, gyvi grįžo namo.

Kai 1293 m. žiemą Kryžiuočių ordino magistras su „visa savo kariuomenė“ įnirtingai puolė pilį, žuvo daug žmonių, buvo sudeginti „du šios pilies papiliai, vienas – ant kalno, kitas – slėnyje“. Tų metų liepą Ordino magistras su „galybe raitelių“ puolė Veliuoną ir Pieštvej. Abi šalys patyrė nuostolių: buvo daug nukautų ir sužeistų karių, „iki pamatų sudeginti abiejų pilių papiliai“.

1295 m. kryžiuočiai, mūšiu žvalgantys Nemuną nuo Gardino žemyn, ties Veliuona buvo sumušti.

1298 m., atrėmus kryžiuočius prie Veliuonos ir Pieštėvės pilių (nors jų papiliai buvo sunaikinti), kurį laiką čia buvo ramu, nes Ordinas bandė veržtis į Žemaitiją, link Gardino.

1313 m., kai Kryžiuočių ordinas pasistatė Kristmemelio pilį ties Skirsnemunė, Ragainės komtūras laivais, tarp jų ir „karo laivu su sienomis“, puolė

Veliuoną. Pakrantėje vyko smarkus mūšis su lietuviais. Į laivų kovą įsitraukė „visa Lietuva“. „Lietuvių karalius“ Vytenis pasiuntė karo vadą Surminą su „100 laivų“, matyt, didelių valčių, kiekvienoje jų buvo po 6 vyrus, kovojo ir raiteliai. Kautynėse lietuviai paėmė ir sunaikino didįjį kryžiuočių laivą, bet žuvo Surmino brolis Skaldonis, daug kitų karių. Upėje įvyko didelis mūšis. Priešas tie Veliuona buvo atremtas.

1314 m., kai kovos vyko ties Ragaine, Kristmemeliu, Ordino magistras su savo kariuomenės branduoliu naktį atplaukė iki Veliuonos, išiveržė į papilį, ją sunaikino, nukovė daug žmonių.

Gedimino valdymo epochoje kovos ties Veliuona darėsi vis atkaklesnės. Ordino maršalas 1317 m. surengė netikėtą Veliuonos puolimą. Palikę toli žirgus (jų buvo 1500), pėsčiomis perėję šventąjį mišką, apyaušriu kryžiuočiai norėjo slapta prisitarti prie pilies, tačiau priekinė žvalgyba – sargyba – priešą pastebėjo. Išpėti pilėnai „uždegė ugnį ir dūmais pranešė“ kaimynams apie pavojų. Kryžiuočiai smarkiai puolė pilį, bet sugebėjo sudeginti tik papilį. Laužais sukviesti žmonės įniko puldinėti besitraukiantį priešą. Abiejose pusėse daug karių buvo sunkiai sužeista ir žuvo, bet Kryžiuočių ordinas ir šį kartą buvo atremtas.

1318 m. rudenį didelė Ordino kariuomenė vėl puolė Veliuoną ir Pieštę, sudegino „abiejų papilius, kuriuose tuo metu buvo apščiai supilta naujo derliaus grūdų“. Kitais metais vėl slapta kryžiuočiai stengėsi priartėti prie Veliuonos, bet pavyko sugriauti tik jos papilį.

Minėti faktai liudija dideles pilėnų ir visos Lietuvos pastangas, kurių kasmet prirėkdavo atstatant papilius, tvirtinant pilis, organizuojant jų apgynimą ir gynybą.

Sutriuškinus kryžiuočius 1320 m. Medininkų žemėje (Žemaitijoje), atrėmus 1322 m. išiveržimą, nuo metų pabaigos Gedimino vyriausybei sėkmingai kovojant tarptautiniu mastu su Kryžiuočių ordinu, prie Veliuonos kuri laiką buvo ramu, bet 1328–1329 m. Lietuvos puolimai vėl atsinaujino.

Lietuvai kovojant su totorių Aukso orda, Maskva, Kryžiuočių ordinas, gaudamas didelę pagalbą iš Vokietijos, Čekijos, Prancūzijos, Austrijos ir kt., intensyvino Lietuvos puolimą.

1336 m. lietuvių gynybinę kovą simbolizavo Pilėnų didvyriškumas.

Prasidėjo naujas veržimosi Nemuno pakrantėmis į Lietuvos gilumą etapas, prie Dubysos žiočių buvo statoma Ordino bazė Marienburgas, o prieš Veliuoną – **Bajerburgas**.

1337 m. kovo–balandžio mėn. didysis magistras, drauge su jam talkinuisi Bavarijos kunigaikščiu Henriku ir daugeliu kitų, su didele kariuomene atplaukė laivais į Lietuvą ir apsitvėrė saloje netoli Veliuonos. Tenai pasistatė du įtvirtinimus („duos domos“), kuriuose gynėsi. Tai buvo Bavarijos pilis – Bajerburgas, pastatytas kiek žemiau (vakariau) Veliuonos buvusioje saloje, dabar virtusioje Nemuno dešiniuoju krantu, žmonių vadinamose Pilaitėse.

Ten išliko dvi kalvelės (didelė dalis Nemuno nuplauta), apjuostos dar žymiais grioviais ir pylimais, su kryžiuočių statybos liekanomis.

Netoliese kryžiuočiai pasistatė kitą stiprią pilį („fortem domum“). Taip jie baigė statyti minėtą Marienburgą (ryčiau Veliuonos, prie Dubysos žiočių) ir jį apginklavo.

Bajerburgas prie Veliuonos statytas ypatingai misijai. Vokietijos imperatoriaus ir popiežiaus dovanos nuo XIII a. stiprino agresyvųjį Kryžiuočių ordiną. 1337 m. pagal naujus dokumentus Vokietijos karalius, Šv. Romos imperijos imperatorius Liudvikas Bavarietis Ordinui „dovanojo“ Lietuvą, jo nurodymu Bajerburgas turėjo būti nukariautos vokiškos Lietuvos sostinė, arkivyskupo rezidencija. Tereikėjo Lietuvą užimti.

Gedimino Lietuva siekė likviduoti šį ypatingos agresijos židinį.

Šiuose įvykiuose užfiksuotas reikšmingas faktas – pavergtų prūsų vitingų, priverstų tarnauti Ordino kariuomenėje, siekis padėti Lietuvai „išduoti į karaliaus (Gedimino) rankas“ Bajerburgo pilį. Nors to padaryti jiems ir nepavyko (prūsų vitingas buvo nužudytas), tačiau tai yra vienas ryškiausių paskutinių žinomų pavergtų vakarinių baltų – prūsų – bendradarbiavimo su lietuviais kovoje su Kryžiuočių ordino agresija pavyzdžių.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino pastangos likviduoti Bajerburgą ir jo žūtis

Birželio viduryje, kai minėta pilis jau buvo baigta, „karalius Gediminas su stipria kariuomene, su mašinomis, siendaužiais ir kt. apgulė pilį. Stipriai puolė 22 dienas, bet įveikti nepajėgė“.

Kaip toliau kronikininko Vygando Marburgiečio tekste rašoma, apgulos metu kryžiuočių šaulių vadas „padegama strėle uždegė vėliavą ir tuoj po to pataikė, sužeidė strėle stabmeldžių Trakų karalių į sprandą tarp menčių ir (tasai) mirė<...> Ir taip stabmeldžiai, patyrę daug nuostolių, <...> pasitraukė“.

XV a. antroje pusėje J. Dlugošas, turėjęs Vygando kronikos lotyniškąją vertimą ir vokiškąją originalą, taip pat kalba apie 22 dienas trukusią Bajerburgo apgulą bei Lietuvos valdovo Gedimino sužeidimą ir mirtį. Taip Gedimino žūtį prie Veliuonos kovoje su Bajerburgu priėmė vėlesni kronikininkai ir istorikai. Tačiau XX a. ir pastaruoju metu kai kurie istorikai bando Vygando kronikoje minimą Gediminą ir „Trakų karalių“ laikyti skirtingais asmenimis manydami, kad ir J. Dlugošo tekstas neteisingas, bet aiškių argumentų nesugeba pateikti. Archeologinėje literatūroje pareikšta nuomonė, kad Pilaitėse prie Veliuonos neabejotinai buvo Kryžiuočių ordino pilis, bet paties Bajerburgo bandoma ieškoti kiek žemiau, Vaiguviškių piliakalnyje, kairiajame Nemuno krante prie Plokščių. Tai nesusipratimas, nes kronikoje minima šalia Bajerburgo antroji Ordino pilis neabejotinai buvo Dubysos žiotyse, o Vaigu-

viškių piliakalnis, kurio įtvirtinimai buvo menkučiai (1 m aukščio pylimėlis), ko nepastebėjo minėtos versijos autorius, lengvai apšaudomas iš viršaus nuo aukštesnio rytinio šlaito, visiškai neatitiko XIV a. techninių reikalavimų.

Didžiojo kunigaikščio Gedimino dalyvavimas kovose prie Bajerburgo ties Veliuona, sužeidimas ir mirtis, kaip vaizduojama Vygando kronikoje, galėjo įvykti ne tuo pačiu metu, ne per vienus metus, o būtent 1337–1341 m. (pagal Vygando tekstą ir XVI a. K. Šiuco kroniką, kur pradiniam etape Gedimino kova neminima).

Karalius Gediminas – „Trakų karalius“

Gediminas stiprino svarbios vakariau Vilniaus buvusios Trakų kunigaikštystės centrą – Vilniaus priedangą iš vakarų. Tai liudija vietinė tradicija, kai Trakų pusiasalio pilis vadindama Gedimino pilimi, bei mūro tyrimai.

Pirmiausia iš Trakų buvo veikiama ir žemutinių panemunių ruože ginant Lietuvą. Todėl aprašydamas to meto įvykius prie Bajerburgo kronikininkas Gediminą pavadino „Trakų karaliumi“, nors jis valdė ir Vilnių, ir visą LDK.

Po atkaklių kovų ties Veliuona, Bajerburgu kryžiuočiai buvo priversti apleisti pilį ir atsitraukti į vakarus (II Bajerburgas).

Ties Veliuona ir toliau vyko atkaklios kovos, lemiančios Lietuvos ir Rytų Europos tautų likimą, todėl siekiama tų mūšių ir žuvusių kovotojų (250 m. Lietuvos karo su Vokiečių, Kryžiuočių, ordinu, Nemuno ruožo gynybos, Gedimino kovų) atminimą pagerbti tarp Veliunos ir Pilaičių (Bajerburgo), Nemuno dešiniajame krante, įrengiant **memorialą**. Tai bus apie 6 m sampilas – „pilkapis“ – su ažūriniais apie 3 m aukščio Gedimino stulpais, iškylančiais virš Nemuno slėnio ir senovės mūšių lauko. Pakrantėje nuo Veliunos iki „pilkapio“ ir už jo link Pilaičių numatoma išdėstyti betono luitus, įamžinant panemunių pilis nuo Gardino, Pervalko, Merkinės iki Veliunos, Kolainių ir Rambyno. Kiekviename luite bus įrašytas pilies pavadinimas ir gynybinių kovų datos. Panašiai tarpuose bus pažymėtos ir kryžiuočių pilys. Tai būtų šio labai svarbaus Lietuvai tarptautinės reikšmės gynybinio XIII–XV a. pirmos pusės ruožo vaizdinis įprasminimas ir pagerbimas, plačiam visuomenei ir Lietuvos svečiams padedantis visa tai geriau suprasti.

Sunkiame gynybiniame kare **Algirdo ir Kęstučio** laikais Veliunos pilis pirmą kartą buvo Kryžiuočių ordino sunaikinta 1348 m., vyrai, moterys ir vaikai išvaryti į nelaisvę. Tačiau greitai ji vėl buvo atstatyta.

Plačiame fronte nuo Nevos, Suomų įlankos šiaurėje iki Lucko, Belzo ir totorių valdų pietuose kovoje su Švedijos, Livonijos, Prūsijos ordinu, Lenkijos, Vengrijos, Aukso ordos agresija ypač svarbi buvo Nemuno ir Veliunos gynyba.

Ordinas netgi ne visada drįsdavo pulti Veliuną, nors niokodavo netoli-

mas Lietuvos apylinkes. Yra patyręs ties ją triuškinančių pralaimėjimų (ypač 1357 m.).

1363 m. Veliuonos pilis buvo Kryžiuočių ordino puolama apgulos mašinomis, siendaužiais. Po atkaklios kovos papilyms buvo sunaikintas (jis buvo įtvirtintas – kaip miestas). Toliau puldami kryžiuočiai sugriovė pilies tarpusienio išorinę sieną, kitoje pusėje padegė dalį pilies. Vėjo įpūstas kilo didžiulis gaisras. Patekęs į nelaisvę pilininkas Goštautas buvo nužudytas. Žuvo „100 tų su skydais, kurie pilyje laikėsi ir ją gynė“. Priešai „pylimą išrausė ir išbarstė“, kad pilį būtų kuo sunkiau atstatyti.

Ordinomagistras 1367 m. „sugalinga kariuomene pasirodė priešais Veliuoną“. Matyt, gynybai nebeturėta jėgų, todėl „bajorai ir kiti pilyje“ patys „sudegino pilį su viskuo“ ir pasitraukė. 1368 m. kritus Paštuvos piliai, lietuvių pilių iki Nevėžio žiočių nebeliko, kol po Žalgirio mūšio daugelis jų vėl buvo atstatytos.

Po pergalingo Žalgirio mūšio 1411 m. Vytautas planavo pastatyti vieną pilį prie Dubysos, o kitą – Veliuonoje. Tų metų vasarą abu Gediminaičiai, Žalgirio pergalės organizatoriai ir vadai – Vytautas ir Jogaila, dalyvavo Veliuonos pilies statyboje, matavo pilį ir nurodė, kaip ją statyti.

Jau 1412 m. vasarą (liepos mėnesį) pas Vytautą lankęsis Ragainės komitūras pranešė didžiajam magistrui, kad Vytautas jau pastatė dvi stiprias pilies: daugiau kalbama apie Veliuoną, pabrėžiama, kad jos pilis sustiprinta 400 įvairių tautybių – lietuvių, lenkų, rusų ir totorių – karių įgula. Tai atspindi plačią to meto Vytauto politiką ir siekius. Tuo metu pilininkas buvo Mingaila.

Tada Veliuonos pilyje Nigailos lūpomis buvo skelbiama idėja, kad valdovas Vytautas minėtas pilis statąs prieš vokiečius kryžiuočius, jog patrauksią jie prieš Ragainę, po to – Karaliaučių, nes tos žemės kadaise Lietuvai priklausiusios ir jas reikia susigrąžinti. Karaliaučių turįs valdyti Vytautas, nes tai – jo tėvonią.

Karinės ir diplomatinės kovos sąlygomis, atmesdamas išūlias Ordino pretenzijas, 1413 m. Vytautas yra pareiškęs reikšmingų minčių, kad „Prūsai taip pat yra mano tėvų palikimas ir aš jų reikalausiu iki Osos“, t. y. visų prūsų žemių iki žemutinės Vyslos ir jos dešiniojo intako Osos. Taip buvo ginami ir visi panemuniai.

Tokiomis tarptautinėmis sąlygomis Veliuonoje vyko keturi suvažiavimai – derybos su Kryžiuočių ordinu, dalyvaujant Vytautui ir Jogailai: 1416, 1418, 1420 ir 1423 m., kai vyriausiasis magistras ir Livonijos magistras buvo priversti atvažiuoti į Veliuoną su Vytauto ir Jogailos atstovais ratifikuoti Melno susitarimų sąlygų.

Taip didžiulėmis pastangomis ir paaukojus daugybę aukų Ordinas buvo sulaikytas ilgiems šimtmečiams, apgintas Nemuno ruožas žemiau Kauno su Veliuona.

Šias kovas ir pastangas mums mena Veliuonos piliakalniai ir paminklai Gediminui ir Vytautui Veliuonoje, taip pat mūsų rengiamas memorialas.

9. Kartupėnų piliakalnis–Bisenės pilis

Tarp Raudonės ir Panemunės (Gelgaudų) renesansinių pilių, 1 km ryčiau pastarosios, Nemuno ir Kartupio santakoje, yra Kartupėnų piliakalnis, ant kurio stovėjo Bisenės pilis – kovų su Kryžiuočių ordinu vieta. Piliakalnis įrengtas aukštumos kyšulyje. Aikštelė – 36×28 m dydžio. Jos šiaurės vakarų kraštas nuplautas upelio. Aikštelę juosia 7 m aukščio pylimas (jo išorinis šlaitas 8 m aukščio) ir galingas 25 m pločio gynybinis griovys. Ryčiau piliakalnio buvo senovės gyvenvietė.

Ties Bisene – Kartupėnų piliakalniu – XIII a. 9-ajame dešimtmetyje prasidėjo ištisinės Nemuno ruožo gynybinės kovos.

Kryžiuočiai per 53 metų karą tarp Vyslos ir Nemuno nuniokojo, nukariavo, išvaikė ar pavergė likusius baltus – prūsus ir vakarinius lietuvius. „Kai čia neliko nei vieno, kuris nebūtų nuolankiai paklusęs šventajai Romos bažnyčiai“, – pažymi Ordino ideologas P. Dusburgietis, – 1283 m. „Teutonų ordino broliai šitaip pradėjo karą su ta galinga kietasprande ir kariauti pratusia tauta, kuri gyveno Prūsijos žemės kaimynystėje, anapus Nemuno, Lietuvos žemėje“.

Taip bendrais bruožais pabrėžiama lietuvių karinė galia ir įvardijamos pagrindinės jų žemės šiauriau Nemuno žemupio. Tačiau neteisingas yra kronikininko teiginys, kad tik už Nemuno gyveno lietuviai.

Nadruva (plačiosios Įsručio, dab. Černiachovsko apylinkės) ir Skalva (abipus Nemuno žemupio) – jau nuo seno lietuvių ir brolių prūsų mišriai gyvenamas kraštas, kur buvo kalbama labai supanašėjusiomis baltų tarmėmis.

Neteisingas kryžiuočių kronikininko teiginys, kad tik nuo dabar, t.y. nuo 1283 m., prasideda Kryžiuočių ordino karas su lietuviais. Šalia Livonijos fronto Prūsijos frontas buvo antrasis Lietuvos kare su Ordinu. Lietuvos kariuomenė jau anksčiau ne kartą veikė iki Priegliaus, Žemutinės Vyslos, remdama jotvingius, prūsus. O dabar, nuniokojus Nadruvą, Skalvą, Sūduvą (dab. pietvakarių Lietuva, šiaurinė Lenkija), Kryžiuočių ordinas ir toliau puldinėjo Nemuno pakrantes, įsiverždavo į Lietuvos gilumą. Tą smulkiai atskleidė ir P. Dusburgiečio kronikos tekstas.

Lietuvos žmonių, jos valdovų ir karo vadų Vytenio, Gedimino, Algirdo, Kęstučio, Jogailos ir Vytauto pastangomis galingas agresorius didelių aukų kaina buvo sulaikytas pagrindinių lietuviškų žemių prieigose.

Prūsų, jotvingių, sūduvių, Lietuvos bendra kova su Vokiečių (Kryžiuočių) ordino agresija buvo labai svarbi baltų, Lietuvos ir Europos istorijoje.

1283 m. pirmą kartą, braudamiesi Nemunu, kryžiuočiai puolė Bisенę. Ordino magistras su didele kariuomene, perėjęs žiemą užšalusį Nemuną ir įsiveržęs į Lietuvos žemę, „nuo ryto iki pietų“ aršiai puolė Bisenės pilį. Kaip pabrėžia kronikininkas, kryžiuočiai, „nukovę daugybę pilies gynėjų ar mir-

tinai sužeidę, galop įsiveržė į ją ir pavertė pelenais, vienus pilėnus paėmę į nelaisvę, o kitus išžudę“. Kita kariuomenės dalis siaubė šios pilies apylinkes ir su didžiausiu grobiu sugrižo atgal. Šio puolimo metu ir „daug krikščionių buvo sunkiai sužeista, o 4 broliai <...> su žirgais ir ginklais paskendo Nemune ilūžus ledui“. Tai pirmos reikšmingos lietuvių gynybinės kovos ir aukos prie Žemutinio Nemuno.

Bisenės pilis buvo atstatyta ir saugojo kraštą. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytenio laikais, stiprindamas savo pozicijas, verždamasis į Lietuvą Panemune, 1313 m. balandį Kryžiuočių ordinas Nemuno krante pastatė Kristmemelio pilį. Labiausiai tikėtina, kad ji buvo kairiajame upės krante, Maštaičių (Norkūnų) piliakalnyje, žemiau dabartinio Gelgaudiškio ir Bisenės (Kartupėnų piliakalnio), priešais dabartinę Skirsnemunę.

Neabejotinai, remdamiesi Kristmemelio pilimi, kryžiuočiai tą pačių metų vasarą, vadovaujami Ordino maršalo, „sutelkę visą savo kariuomenę“, priėjo Bisenės pilį. Auštant raiteliai ją apsupo. Lavais atplaukę ir ties gretima sala apsistoję, padarę nuo jos iš savo laivų tiltą per Nemuną „ir susstatę savo įrenginius“ (apgulos priemonės), ilgą laiką smarkiai puolė pilį, tačiau nesėkmingai, todėl turėjo pasitraukti.

Tų pačių metų rudenį Ordino maršalo vadovaujama kariuomenė vėl puolė Bisenės pilį. Po ilgų kovų „abiejose pusėse buvo daug sužeistų“, sudegė abu pilies papiliai.

1315 m. „lietuvių karalius“ Vytenis organizavo didelį Kristmemelio puolimą „su dviem apgulos mašinom ir daugybe šaulių“, tačiau pilies nepavyko paimti. Šis lietuvių puolimas neabejotinai rėmėsi ir kiek aukščiau anapus Nemuno buvusią Bisene.

Bisenės pilį nuolat saugojo besikeičianti 80 lietuvių įgula. Vieno tokio pasikeitimo metu (1316 m.) atvykusi nauja pamaina netikėtai buvo užpulta Kristmemelio vicekomturio vadovaujama kryžiuočių ir išžudyta.

Panašiai tais pačiais 1316 m., „kai lietuvių pamaininė sauga, išbudėjusi čia jiems skirtą laiką, turėjo iš pilies pasitraukti“, išėjusią iš pilies įgulą (galbūt tuo metu tik 12 vyrų) užpuolė ir išblaškė, po to įėję į visiškai tuščią pilį, „ją iki pamatų sudegino“. Taip pilis liko apleista, pažymi kronikininkas. Tuo metu galbūt trūko jėgų pilies gynybai, jas telkiant gilesnių ruožų, Žemaitijos centro apsaugai.

Bisenės piliavietė – Kartupėnų piliakalnis – mena svarbias, atkaklias XIII a. pab.–XIV a. pr. gynybines kovas.

10. Renesanso pilys ir jų gynybiniai elementai

Panemunės pilis

Toje vietoje XVI a. buvo Stankevičių – Bielevičių – dvaras – Panemunė. Dėl to ir čia XVII–XIX a. pradžioje pastatyta pilis taip vadinosi. Vėliau vadinta kitų savininkų vardu – Gelgaudų pilimi, ir kt. Dvarą XVI a. pabaigoje nupirko J. Eperješas, atvykęs iš Vengrijos Stepono Batoro valdymo laikotarpiu (1576–1586 m.). Pilis senoje sodyboje tarp tvenkinių statyta apytiksliai 1604–1610 m.

Iš pradžių buvo statomi rytiniai ir šiauriniai korpusai, toliau – vakarinio korpuso išorinė siena, pietvakarių bokštas ir išorinė pietinė gynybinė siena. Palaipsniui ansamblis augo. Tai tipiška XVII a. pradžios rezidencinė pilis su gynybiniais įrenginiais, gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais. Pilies sienų storis, plytų rišimo būdas, šaudymo angos, fasado apdaila ir kt. – tipiška renesanso stiliui su gotikos elementais. Rytinis korpusas – pagrindinis gyvenamasis namas – baigtas pirminiame etape. Vakarinė išorinė siena iš pradžių buvo tikrai gynybinė, išmūryta aukštesnė ir storesnė, joje – trys šaudymo angų eilės, iš kiemo pusės įrengta medinė galerija šauliams.

1604–1610 m. pilies ansamblį sudarė: gyvenamasis (rytinis) ir ūkinis (šiaurinis) korpusai, vakarinė gynybinė siena su šaudymo galerijomis, pietinė gynybinė siena, prie jos renesansinė arkada, du pastatai ir du keturaukščiai cilindriniai gynybiniai bokštai (pietryčių ir pietvakarių). Kitos dalys dar nebuvo baigtos statyti. Gynybinę reikšmę turėjo ir pilį supantys tvenkiniai.

Pilį suplanuoti ir pradėti statyti galėjo Vilniaus pilies architektas ir pilingas Petras Nonhartas.

Vėliau pilis patyrė barokinę ir klasicistinę rekonstrukcijas. XVIII a. viduryje pilies savininkais tapo Gelgaudai. Antanas Gelgaudas – LDK vėliauvininkas, žemaičių seniūnas. Pilies ansamblis su uždaru kiemu buvo perdirbtas į „U“ plano rūmus su pagrindiniu korpusu centre ir dviem šoniniais korpusais. Šiaurinis korpusas nugriautas, jo vietoje užtvirta tvora su dvejais vartais. Pietinis korpusas paverstas reprezentaciniu. Pietvakarių bokšto antrajame aukšte įrengta biblioteka.

1830–1831 m. sukilime generolas Antanas Gelgaudas tapo vyriausiuoju sukilėlių kariuomenės Lietuvoje vadu. Jo ir kitų vadovaujami sukilėliai iš Užnemunės persikėlė per Nemuną prie Gelgaudiškių, netoli Panemunės pilies, Antano Gelgaudo tėvonijos. Po pralaimėjimo prie Vilniaus, sukilimą malšinant, pilis labai nukentėjo, nors jau buvo apleista ir kiek anksčiau. XX a. pilis buvo konservuojama, restauruojama. Darbai dar tęsiasi.

Raudonės pilis

Pradėta statyti XVI a. paskutiniame dešimtmetyje. Statė ją iš prekybos Lietuvos mišku pralobęs Krišpinas Kiršenšteinas, teikęs paskolas ir valstybės išdui, valdas gavęs galbūt iš Žygimanto Augusto. Iš pradžių buvo pastatyti du pilies korpusai – pietinis (gyvenamasis) ir šiaurinis (ūkinis), sujungti mūro sienomis su šaudymo angomis.

Sienos ir korpusai uždarė stačiakampį pilies kiemą. Pietinio korpuso centre pastatytas cilindrinis bokštas (7,5 m skersmens) galėjo būti 4–5 aukštų.

Iš pirminio pilies ansamblio išliko šiaurinis korpusas (40,6 m ilgio ir 9,6 m pločio). Jame – renesansinės bei kitokios šaudymo angos, vėliau perdirbtos. Išlikę šiaurės vakarų ir šiaurės rytų bokštai su renesansinėmis šaudymo angomis (vėliau užmūrytos). Šaudymo angų buvo ir rytinėje sienoje, vėliau rekonstruotoje. Vakarinėje sienoje buvo dviaukščiai vartai.

Raudonės pilies šeimininkas Jeronimas Krišpinas Kiršenšteinas 1663 m. tapo LDK izdininku ir sekretoriumi.

Pirmoji didesnė pilies rekonstrukcija buvo atlikta XVIII a. pirmoje pusėje, kai vietoj rytinės sienos iškilo dviaukštis gyvenamasis korpusas. XVIII–XIX a. sandūroje nugriauta vakarinė siena su vartais.

XIX a. viduryje rekonstrukcijos metu Raudonei buvo suteikta dabartinė išvaizda. Po Antrojo pasaulinio karo pilis buvo pritaikyta mokyklai. Didysis pilies bokštas, nukentėjęs per šį karą, 1963 m. buvo atstatytas.

Į šiaurę nuo pilies išlikusi XIX a. antroje pusėje statyta neogotikinė mūrinė dvaro oficina, kurioje po Pirmojo pasaulinio karo buvo įrengtas modernus malūnas, išlikę jo mechanizmai.

Prie pilies dar XVI a. pabaigoje buvo užveistas parkas, o XIX a. suformuotas peizažinio tipo parkas su tvenkiniu, supiltas kalnelis. Seniausias parko ažuolas vadinamas Gedimino vardu (pietinėje įkalnėje).

11. Jurbarko Viešpilis (Bišpilis)–Kolainių pilis

Tai Jurbarko mieste, Imsrės kairiajame krante, upelio vingyje esantis piliakalnis, įrengtas kalvoje. Aikštelė kiek pailga, 58 × 28 m dydžio. Iš šiaurės rytų ją saugo galingas 5 m aukščio pylimas, kurio žemėjanti tąsa – pylimėlis – juosia ir aikštelę. Jos dalis nuplauta upelio. XIX a. pabaigos kasinėjimų metu piliakalnyje rasta žiastos keramikos, lanko ir arbaletos strėlių antgalių.

Į rytus ir vakarus nuo piliakalnio, abipus Imsrės upelio, yra senovės gyvenvietė. Piliakalnis pagal radinius datuojamas XIII a., bet jie liudija ir ankstesnį – XI a. – laikotarpį (A. Tautavičius, 1964).

Iš P. Dusburgiečio kronikos matyti, kad XIII a. pabaigoje Kolainiai buvo kažkur prie Nemuno. Eiliuotoje Livonijos kronikoje rašoma, kad lietuviai Karšuvai – Georgenburgo piliai – blokuoti priešais ją pastatė savo stiprią pilį, iš visko sprendžiant, atrodo, Jurbarko Viešpilio piliakalnyje. Viešpilis – sena lietuvių pilis, kuri XIII a. viduryje, jaučiant kryžiuočių agresijos grėsmę, galėjo būti tik labiau sustiprinta. Ji turėjo egzistuoti ir XIII a. pabaigoje.

Senasis piliakalnio pavadinimas – Viešpilis – unikalus atvejis, menantis senovės viešę – gimininę bendruomenę, taigi jos pilis ir stovėjo šiame piliakalnyje. Tačiau konkretus pilies vardas buvo Kolainiai.

1290 m. balandį paties Ordino magistro vadovaujama kariuomenė (500 raitelių ir 200 pėstininkų) puolė Kolainių pilį. Pilies vadas Surminas ir pilėnai narsiai priešinosi. Beveik visi gynėjai („120 karingų vyrų“) buvo mirtinai sužeisti, „nuo pilies sienų kraujas tekėjo tarsi patvinęs liūčių vanduo“. Kryžiuočiams nutraukus apgulą, netrukus vadas Surminas paliko pilį. Karius, matyt, telkė ryčiau esančioms pilims ginti. Kitais metais, žygiuodama Junigedos–Veliuonos link, kryžiuočių kariuomenė, pamačiusi, kad Kolainių pilyje nėra žmonių, ją sudegino.

Kolainių pilėnai ir jų vadas Surminas yra vieni pirmųjų Nemuno ruožo gynėjų.

12. Georgenburgas – Jurgenburgas

Pirmasis Kryžiuočių ordino atsparos punktas (dar 1259–1260 m.) prie Nemuno buvo Georgenburgas (Jurgenburgas).

Eiliuotos Livonijos kronikos ir P. Dusburgiečio duomenimis, abiejų ordinų (Prūsijos ir Livonijos) atšakų bendromis pastangomis pilis buvo pastatyta „Karšuvos žemėje, ant švento Jurgio kalno“ („in monte sancti Georgii“). Georgenburgas išsidėstęs Nemuno dešiniajame krante, vakariau Mituvos žiočių (nors buvo jo paieškų įvairiose vietose), Kalnėnų kaimo Bišpiliukuose – ant dviejų kalvelių, apjuostų grioviu. Kalvoje buvo įrengtas pilies kiemas (aikštelė 25 × 14 × 10 m dydžio). Šią kalvą nuo kranto pusės dengė platus ir ilgas pylimas (antra kalvelė). Į vakarus nuo pilies buvo 60 × 50 m dydžio aikštelė. Visą šį kompleksą juosė apie 10 m pločio gynybinis griovys. Nemuno vandens lygis XIII–XIV a. galėjo būti gerokai žemesnis negu dabar, todėl kadaise kalva, žvelgiant nuo Nemuno, galėjo atrodyti kur kas aukštesnė ir atitikti P. Dusburgiečio kronikoje minimą Šv. Jurgio kalną.

Atrodo, kad XIII a. viduryje Kryžiuočių ordinas, naudodamasis Kuršių marių ir Nemuno vandens keliu, bandė prasiveržti į krašto gilumą ir įsitvirtinti prie Mituvos žiočių (tą jis darė ir XIV a.). Ši Ordino pilis Karšuvos žemėje buvo blokuota greta lietuviams pastačius naują pilį, kol po 1260 m. liepos 13 d. Durbės mūšio kryžiuočiai buvo priversti ją palikti ir pasitraukti į Klaipėdą.

Kryžiuočiai prie Nemuno ir Mituvos santakos vėl įsitvirtino 1343 m., pastatę Jurbarko pilį (Jurgenbork). 1382 m., atplaukęs Nemunu žemyn, ją su bombardomis puolė Kęstutis. Vytautas pilį sudegino 1384 m. Ordinas 1387 m. vėl atstatė Jurbarko pilį ir pavadino ją Bavarija. Galutinai kryžiuočių pilį Jurbarke sunaikino Vytautas 1403 m.

13. Kęstučio apygardos pietinės dalies, Jurbarko apylinkių, partizanai

Patyrę pirmuosius sovietų okupacijos sukrėtimus, žmonės suvokė, kad ir vokiečių okupacija nieko gera Lietuvai nežada. Visoje šalyje ėmė formuotis pasipriešinimo jai pagrindis, kuris vėliau peraugo ir į pasipriešinimą sovietiniam režimui.

Panemuniuose – Jurbarko regione – vienas žymiausių antinacinės ir antisovietinės pagrindinės kovos organizatorių tapo Jurbarko gimnazijos mokytojas **Petras Paulaitis** (gimęs 1904 m.), kilęs iš Kalnėnų kaimo. Mokėsi Saleziečių kongregacijos mokyklose. Baigęs Romos universitete filosofijos studijas, dirbo Italijoje, Lietuvos pasiuntinybėje Portugalijoje. Mokėjo lotynų, vokiečių, ispanų ir portugalų kalbų. Į Lietuvą grįžo 1939 m. Jurbarko „Saulės“ gimnazijoje dėstė lotynų kalbą. Pirmosios sovietų okupacijos metu pasitraukė į Vokietiją ir tapo Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) žvalgu. Prasiėdęs karui, grįžo į Lietuvą ir iki Laikinosios Vyriausybės paleidimo (1941 m. rugpjūčio 5 d.) ėjo Raseinių apskrities viršininko pareigas. Po to grįžo į Jurbarką ir gimnazijoje dėstė lotynų ir vokiečių kalbas.

P. Paulaičio butas tapo patriotinio jaunimo susirinkimų vieta. Žinant apie Lietuvoje veikiančią antinacinę pagrindį (Lietuvių aktyvistų frontą, vėliau – Laisvės kovotojų sąjungą, Lietuvos laisvės armiją), P. Paulaičio iniciatyva, bendraujant su jurbarkiškiais J. Sabaliausku, advokatu Miku, 1941 m. rudenį buvo įkurta slapta organizacija – **Lietuvos laisvės gynėjų sąjunga** (LLGS). Kaip ir kitos rezistencinės organizacijos, LLGS ragino boikotuoti okupacinės valdžios mobilizacijas, kuo daugiau jaunimo išsaugoti Nepriklausomai Lietuvai. Ši organizacija du kartus per mėnesį leido rotatoriumi spausdintą slaptą laikraštėlį „Lietuviški atgarsiai“. Spaustuvę P. Paulaitis įrengė savo bute, ten pats rengė ir daugino medžiagą. Dauginti ir platinti literatūrą aktyviai padėjo vyresniųjų klasių gimnazistai V. Paršelis, V. Pocius ir kiti. Dar pirmosios sovietinės okupacijos metais juos buvo suėmę NKVD už antisovietinę veiklą – jie sudraskė ar žinojo, kas sudraskė, sovietinės vyriausybės narių portretus. Iš Raseinių kalėjimo vaikus išvadavo vokiečiai. Minėti ir kiti jaunuoliai P. Paulaičio bute kartu daugino antinacinius lapelius, po to juos platino mieste. Nuo 1941 m. rudens per metus buvo parengta ir išplatinta po 200 egzempliorių daugiau kaip 20 įvairių lapelių. Atsišaukimuose gyventojai buvo kviečiami žlugdyti vokiečių priemones, kovoti dėl Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo. LLGS veikė Jurbarko, Raseinių, Tauragės, taip pat Šakių, Kauno apskrityse ir Kaune.

Tilžės gestapui 1943 m. vasarą buvo žinoma, kad mokytojas P. Paulaitis „energingai agituoja prieš Vokietiją“. Gestapas jį suėmė 1943 m. lapkričio 20 d. Jurbarko, tačiau vežamas į Kauną P. Paulaitis sugebėjo pabėgti. Toliau gyveno nelegaliai Mantvilių girininkijoje prie Jurbarko.

1944 m. vasarą LLGS priklausė 4274 nariai, daugiausia jaunuoliai iki 30 metų. Kraštą okupavus sovietams, ši P. Paulaičio vadovaujama pagrindinė organizacija pradėjo partizaninį karą su okupantais, kaupė ginklus.

1944 m. spalį sovietų kariuomenei užėmus Jurbarką, P. Paulaitis iš LLGS narių subūrė Aido partizanų būrį (25 partizanus), kuris išaugo į Lietuvos laisvės gynėjų rinktinę.

1946 m. rugsėjo 9 d. P. Paulaitis, Jurbarko būrio partizanas paaiškines susidariusią tarptautinę situaciją, kad greitai Vakarų pajėgos neateis į Lietuvą, artėjant žiemai, pasiūlė susiskirstyti mažomis grupelėmis. Pirmoje 6 žmonių grupėje kartu su P. Paulaičiu buvo ir M. Žiliūtė (vėliau slaugiusi J. Žemaitį-Vytautą). P. Paulaičio grupė apsisusto į vakarus nuo Jurbarko, Kalnėnuose ir Greičiuose.

1946–1947 m. pradžioje Jurbarko partizanų grupė veikė kaip atskiras Lietuvos laisvės gynėjų vienetas. Nuo 1947 m. sausio ji „Trijų lelijų“ (pagal Jurbarko miesto herbą) vardu įtraukta į Jungtinės Kęstučio partizanų apygardos sudėtį.

P. Paulaitis daug prisidėjo vienijant pasipriešinimo jėgas, kuriant Jungtinę Kęstučio apygardą. Jos štabe tapo Informacijos skyriaus viršininku. Rūpinosi žvalgyba, kontržvalgyba, agitacija ir propaganda, redagavo ir leido laikraštį „Laisvės varpas“ (išleido 6 laikraščio numerius 500–600 egzempliorių tiražu).

1946 m. gruodžio mėn. P. Paulaitis gavo Barkaus slapyvardį. Tapęs Kęstučio apygardos štabo nariu, liko ir Trijų lelijų rinktinės vadu.

1947 m. balandžio 12 d. P. Paulaitis buvo suimtas slėptuvėje – bunkeyje Poškų kaime, Skaudvilės valsčiuje (Tauragės apskrityje) ir už ginkluotą antisovietinę veiklą Ypatingojo pasitarimo nuosprendžiu nuteistas 25 m. kalėti. Atlydžio laikotarpiu, 1956 m., paleistas. Sunkiomis sąlygomis kurį laiką gyveno Kaune, Marvelėje, Šiaulių rajone. Kaune iš studentų vėl pradėjo burti pagrindinę organizaciją LLGS, siekusi reformuoti Lietuvą į demokratinę respubliką. 1957 m. vėl buvo suimtas ir nuteistas 25 m. Šiuos metus praleido sovietiniuose lageriuose. Į Lietuvą grįžo 1982 m. Mirė Kretingoje 1986 m. vasario 18 d. Ten ir palaidotas.

Prie buvusio Jurbarko dvaro šiaurinės oficinios (dab. muziejaus) pritvirtinta memorialinė lenta mena čia mokytojavusį žymų Lietuvos laisvės kovotoją Petrą Paulaitį-Aidą.

Jungtinės Kęstučio apygardos (nuo 1946 m. rudens), nuo 1948 m. vasaros – Kęstučio apygardos partizanai suvienijo įvairių organizacijų narius, plačią pietinę Žemaitiją, Jurbarko, Tauragės, Raseinių, Šiluvos, Kelmės regionus. Apygardos vadas buvo aviacijos j. ltn. Juozas Kasperavičius-Visvydas (žuvo 1947 m. netoli Batakių). Tai ir žymaus vyriausiojo Lietuvos partizanų vado Jono Žemaičio-Vytauto pagrindinis veiklos regionas.

14. Jono Žemaičio-Vytauto pagrindinis veiklos regionas

1945 m. išėjęs į mišką, vadovaudamas Žebenškštis, Šerno rinktinėms, daug dėmesio skyrė partizanų rezervo rengimui, organizavo jų mokymą pagal 32 val. programą. Už išmintingą vadovavimą 1947 m. vasario 16 d. Jungtinės Kęstučio apygardos vadas J. Kasperavičius jį apdovanojo pasižymėjimo ženklų. Žuvus J. Kasperavičiui, J. Žemaitis 1947 m. gegužės 20–25 d. apygardos vadų pasitarime buvo išrinktas Kęstučio apygardos vadu. 1948 m. gegužės 5 d. iš 3 apygardų buvo įkurta Jūros (Vakarų Lietuvos) sritis, jos vadu (iki birželio mėn.) tapo J. Žemaitis. Jis pradėjo kurti vyriausiąją partizanų vadovybę.

J. Žemaitis 1948 m. vasarą įkūrė Vieningąją laisvės kovos sąjūdžio organizaciją (VLKSO). Pasitarus su partizanų junginių vadais, 1948 m. lapkritį sričių atstovų posėdyje buvo nutarta atkurti Lietuvos partizanų vyriausiąją vadovybę – BDPS (ankstesnis BDPS prezidiumas, vadovaujamas Tauro apygardos vado A. Baltūsio, buvo sunaikintas). Kartu su kitais rengė naujos organizacijos statutą ir kitus dokumentus būsimam visos Lietuvos partizanų suvažiavimui.

1949 m. vasario 10–20 d. įvyko visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavimas Prisikėlimo apygardos štabo bunkeryje Minaičių (Mėnaičių) kaime, į pietus nuo Radviliškio ir vakariau Baisogalos. Dabar ši vieta pagerbta Vyčio kryžių memorialu.

Jau pirmame posėdyje (vasario 10 d.) buvo pakeistas BDPS organizacijos pavadinimas: ji pavadinta Lietuvos laisvės kovos sąjūdžiu. J. Žemaičio parengtuose statuto skyriuose buvo apibrėžti LLKS tikslai, struktūra, vadovų pareigos, kitų statuto skyrių projektai. Aptarta Sąjūdžio ideologija, kovos taktika, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo strategija ir kt.

J. Žemaitis, A. Ramanauskas, J. Šibaila ir L. Grigonis parengė politinės LLKS deklaracijos projektą. Ji laidavo Lietuvos valstybingumo tęstinumą. Aukščiausiu tautos politiniu organu okupacijos metu pripažįstama vyriausioji partizanų vadovybė, o atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, iki susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos prezidento pareigas turėjo eiti LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas. Ši LLKS deklaracija buvo priimta 1949 m. vasario 16 d.

LLKS taryba prezidiumo pirmininku vienbalsiai išrinko J. Žemaitį-Vytautą ir suteikė jam Laisvės kovotojo – partizanų generolo laipsnį. J. Žemaitis tapo atsakingu už Lietuvos išlaisvinimą ir partizanų likimą.

LLKS prezidiumas ir jo pirmininkas veikė per Gynybos pajėgų štabą ir Visuomeninę dalį. Taigi buvo sukurtas bendras pagrindžio centras.

Labai reikšminga, kad Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) deklaracijoje (16 punktas) konstatuota, kad komunistų partija, kaip diktatūrinė ir iš esmės priešinga pagrindiniam lietuvių tautos siekiui ir kertinei Konstitucijos nuostatai – Lietuvos nepriklausomybei, – nelaikoma teisine partija.

Tai vienas pačių ankstyviausių po Antrojo pasaulinio karo komunizmą smerkiančių dokumentų.

LLKS 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją Lietuvos Respublikos Seimas 1999 m. sausio 12 d. paskelbė Lietuvos valstybės teisės aktu. Tai aukščiausias J. Žemaičio-Vytauto ir jo bendražygių partizanų vadų veiklos teisinis, valstybinis pripažinimas.

1949 m. vasarą per grįžusį iš užsienio partizanų pasiuntinį K. Pyplių-Mažytį, J. Lukšą J. Žemaitis sužinojo apie išeivijos pastangas kelti Lietuvos bylą Vakaruose, 1948 m. liepos 7–9 d. Baden Badeno mieste įvykusį Lietuvos laisvinimo organizacijų atstovų pasitarimą, pripažinusį, kad laisvės kovai krašte vadovauja pasipriešinimo jėgas vienijantis organas, o užsienyje – VLIK ir Vyriausioji taryba. Tai buvo aukščiausios partizanų vadovybės pripažinimas užsienyje.

Pradėjo eiti LLKS tarybos leidinys „Prie rymančio Rūpintojėlio“. 1949 m. išėjo 6 numeriai.

J. Žemaitis 1949 m. vasarą, nors agentai išduodavo partizanų ryšių punktus, atsargiai veikė Žemaitijoje. Keliaudamas iš vietos į vietą, padalinuose įvesdavo karišką tvarką, suteikdavo partizanams karinius laipsnius, įteikdavo apdovanojimus, parengdavo jų gyvenimą reglamentuojančius dokumentus, dalyvaudavo eiliniuose prezidiumo posėdžiuose. Jis organizavo Gynybos pajėgų štabą sunkiausiomis sąlygomis (kai žūdavo daug partizanų), nuo 1950 m. pradžios Gynybos pajėgų vadu skyrė A. Ramanauską, o J. Lukšą – LLKS atstovu užsienyje.

Tačiau po pusės metų iš 1949 m. vasario 16 d. pasirašiusių LLKS deklaraciją trijų jau nebebuvo gyvų. Prieš partizanus buvo sutelkta MVD kariuomenė, šnipai, sovietiniai pareigūnai, sribai. Partizanai buvo iš pasalų nuodijami (agentų vaišinami užnuodytu gėrimu), jiems siunčiami laišakai su sprogs-tamaisiais įtaisais. Partizanai stiprino budrumą, žvalgybą, jų spaudoje buvo skelbiama informacija apie išdavystes, tai padėdavo išvengti provokacijų.

Žiemos sąlygomis ir vadovybės padaliniai veikdavo daugiau savarankiškai, organizacinis darbas beveik nutrūko.

1949 m. pabaigoje J. Žemaitis, eidamas iš vieno bunkerio vis į kitą, atkeliavo į Ukmergės apskritį, Vadoklių valsčių. Vyčio apygardoje (Panevėžio regionas) išbuvo iki kovo mėnesio. Buvo ir Taujėnų valsčiaus Lėno kaime, Teodoros Smetonaitės sodyboje. Pavasariop J. Žemaitis buvo partizanų būryje ties Raguvos–Taujėnų valsčių riba. Nors tuo metu būta nemažai ryšinininkų žūčių, provokacijų, J. Žemaitis ir toliau skirstė, siuntė iš vieno Lietu-

vos krašto į kitą pareigūnus, stiprino štabus, naktimis bekele keliaudavo iš junginio į junginį.

1950 m. balandžio mėn. J. Žemaitis lankėsi Veliuonos valsčiaus Birbiliškės miške (į šiaurės vakarus nuo Veliuonos, šiauriau Mituvos), lydimas dviejų partizanų.

Teko veikti sunkiomis okupacijos sąlygomis, kai Lietuvoje buvo kuriami kolūkiai, o juos saugojo ginkluoti partiečiai ir sribai. J. Žemaitis siūlė labai atsargiai vertinti nusikaltusiuosius, kad būtų galima išvengti klaidų, nesukelti pavojaus besislapstantiems kovotojams.

1950 m. vasarą J. Žemaitis praleido Prisikėlimo apygardos teritorijoje.

J. Žemaitis reorganizavo vadovybę įsteigdamas LLKS tarybos prezidiumo pirmininko padėjėjų postus. Numatydamas sunkią ateitį, kai bus sunaikintos organizacinės struktūros, bet kuri likusių gyvų LLKS tarybos prezidiumo narių grupė (ne mažiau kaip du nariai) turėjo toliau vykdyti prezidiumo branduolio funkcijas.

Partizanų vyriausiosios vadovybės spaudos darbas nenutrūko. 1950 m. išėjo net 11 laikraščio „Prie rymančio Rūpintojėlio“ numerių, 3 LLKS tarybos biuletenio numeriai. J. Žemaitis pasiūlė partizanams, stiprinant dvasinį ryšį, vienam į kitą kreiptis „broli“.

MGB ieškojo priėjimo prie J. Žemaičio ir per jo sūnaus Laimučio globėjos Žiaunytės-Liubinavičienės aplinką, greta jos apgyvendintą agentę. Perimti vaiką MGB ketino pasitelkusi savo agentus ir taip susekti J. Žemaitį, bet jis paskutinį kartą su vaiko globėja matėsi 1949 m. Dukto miške netoli Radviliškio ir daugiau nebesusitiko.

Plėtojant politinę veiklą buvo užmegzti ryšiai su išeivija. 1950 m. spalio 3 d. su desantu į Lietuvą grįžo J. Lukša. Jis pranešė prezidiumo pirmininkui apie VLIK pirmininko M. Krupavičiaus „Informaciją kraštui“, atgabeno dolerių partizanų veiklai paremti. Partizanams apsirūpinti maistu, batais ir drabužiais buvo labai sunku. Net ir nuoširdžiausi rėmėjai, už darbą kolūkyje gaunantys kapeikas, mažai kuo tegalėjo padėti. Todėl gauti pinigai buvo tiksliai paskirstyti sričių štabams – po 500, apygardoms – po 650 dolerių. Tai buvo pirma ir vienintelė konkreči Vakarų pasaulio parama kovojančiai Lietuvai.

VLIK pirmininkas linkėjo tęsiant pasipriešinimą okupantui daryti viską, kad būtų išsaugota daugiau gyvybių. Tai buvo pritarimas 1949 m. J. Žemaičio pasiūlytai taktikai – neplėsti aktyvių kovotojų gretų, stengtis išsaugoti žmones. Tarp partizanų vadų buvo ir aktyvesnės veiklos šalininkų.

LLKS ir išeivija suformulavo pagrindinį pogrindžio uždavinį – organizuoti, saugoti ir parengti tautą lemiamam išsilaisvinimo kovos momentui. Nepaprastai sunkiomis vietos sąlygomis partizanai guodėsi, kad kas nors vis tiek sulauks laisvės.

Partizanams žūstant, juos išduodant, J. Žemaičiui buvo sunku palai-kyti ryšius.

1951 m. kovo pradžioje J. Žemaitis lankėsi Dotnuvos rajono kaimuose. Susidūrus su MVD kareiviais, teko atsisaukant bėgti. Pasiekė Ariogalos ra-jono Paliepių kaimą. Toliau bandė atkurti ryšius.

Balandžio mėn. Vyčio apygardos Dotnuvos rajono Šlapaberžės kaime J. Žemaitis susitiko su kai kuriais vadais.

J. Žemaitis numatė, kad 1952 m. LLKS padėtis bus dar sunkesnė, vy-riausiosios vadovybės ryšiai su sritimis greičiausiai nutrūksią. Sritys turin-čios tapti savarankiškais centrais. J. Žemaitis pats ketino likti Žemaitijoje.

Birželio pabaigoje J. Žemaitis jau buvo Tytuvėnų rajono Bulovėnų miš-ke. Įvyko pasitarimas dalyvaujant Kęstučio apygardos vadams. J. Žemaičio vadavietę buvo nutarta perkelti iš Prisiškėlių apygardos į Kęstučio apygar-dą. Tačiau visur siautėjo okupantai. J. Žemaitis buvo palydėtas į Pavidaujo mišką.

J. Žemaičio saugoti Kęstučio apygardos vadas A. Bakšys paskyrė vie-tinį partizaną J. Palubecką-Simą, kilusį iš Jurbarko rajono Pavidaujo kaimo (piečiau Šimkaičių) – dorą žmogų, dar vokiečių okupacijos metais įstojusį į Lietuvos laisvės armiją. Taigi liepos mėn. į Pavidaujo mišką pas J. Palubecką A. Bakšys atvedė J. Žemaitį. Čia jis tęsė organizacinį darbą, rūpinosi padėti-mi abipus Nemuno: Aukštaitijoje, Pietų Lietuvoje, Tauro apygardoje.

Šmekinės miške J. Žemaitis susitiko su jaunu Kęstučio apygardos Vai-doto rinktinės vadu J. Vilčinsku-Algirdu (iš Jurbarko rajono Paantvardžio kaimo). Jis pranešė J. Žemaičiui apie ryšį su Tauro apygarda ir galimybę su-sitikti su partizanaujančiu desantininku, Geležinio Vilko rinktinės vadu K. Širviu-Sakalu. Persikėlęs valtele per Nemuną, Labgirinės miške J. Žemaitis su kitais vadais susitiko su K. Širviu. Tai buvo pirmasis laisvojo pasaulio pa-siuntinys, su kuriuo susitiko J. Žemaitis. Jie kartu miško stovykloje praleido apie mėnesį. Kalbėta apie ryšius su užsieniu, taip pat tarp partizanų ir kita. Naujausias žinias pranešdavo į Labgirinę atvykstantys štabo pareigūnai.

J. Žemaičiui keliantis į Pietų Lietuvą, derinta jo ir Tauro apygardos at-stovų susitikimo vieta ir datos. Ji buvo paskirta kairiajame Nemuno krante, Plokščių (Galgaudiškio?) miške, lapkričio 20 d. Tauro apygardos atstovai ir J. Žemaitis su palydovais, persikėlę per Nemuną, laukė, bet grupės nesusiti-ko (greičiausiai lūkuriavo 1 km atstumu viena nuo kitos).

J. Žemaitis su palydovais grįžo paryčiais į dešinią Nemuno krantą. Iki šviesos turėjo pasiekti Šimkaičių mišką. Buvo labai neramu.

J. Vilčinskas nuvedė J. Žemaitį į J. Palubecko bunkerį. Jame ketino žie-moti J. Palubeckas su seserimi Elena ir kitais. Čia ir išsikūrė J. Žemaitis (apie 10 km į pietvakarius nuo Šimkaičių, tarp jų ir Girdžių).

15. Paskutinė Jono Žemaičio vadavietė Šimkaičių girioje

Prieš prisningant ir partizanams užsidarant slėptuvėse, J. Žemaitis pasirašė J. Šibailos parengtą įsakymą – sveikinimą kovotojams (dar veikė apie tūkstantis partizanų) Naujųjų metų proga. Ypač dėkojo Visuomeninės dalies vadovybei, Kęstučio ir Prisikėlimo apygardoms už spaudos darbą (LLKS tarybos prezidiumo pirmininko 1952 m. sausio 1 d. įsakymas). Nors ir buvo prastos sąlygos, 1951 m. išėjo periodiniai leidiniai, atsišaukimai, partizanų maldynas „Rūpintojėlis“, 3 tomai partizanų dainų ir eilėraščių „Kovos keliu žengiant“.

Iki žiemos J. Žemaitis nuolat keliavo lankydamasis daliniuose, keisdamas apsistojimo vietas. Dar 1951 m. lapkritį MGB inirtingai jo ieškojo Kėdainių, Ariogalos, Dotnuvos, Radviliškio, Tytuvėnų ir Šeduvos rajonuose. O gruodžio mėnesį sužinojo, kad jis buvo Raseinių rajone, Aleksandraičių kaime (tiksliau – Aleksandrų kaime, Paliepių apylinkėje, apie 7 km į šiaurvakarius nuo Raseinių). J. Žemaitis pasirodydavo tai vienur, tai kitur, vėl ilgiau dingdavo iš sovietų represinio aparato darbuotojų akių. Jis buvo nesugaunamas.

O dabar J. Žemaitis žiemai netikėtai ištrigo Jurbarko rajono Šimkaičių girioje (apie 11 km į šiaurę nuo Nemuno ties Skirsnemune). Artimiausi jo planai buvo sustiprinti sričių štabus, parengti juos savarankiškai veiklai, nors didelį rūpestį kėlė nuolatinės žūtys, patyrusių vadų, ryšių stoka.

Šimkaičių girios bunkeris buvo įrengtas netoli šiaurinio girios pakraščio drėgname grunte. Slėptuvė nebuvo pritaikyta vadavietei, nebuvo sąlygų dirbti, gulėti buvo ankšta.

Nuolatinė nervinė įtampa, žygiai, sunkus gyvenimas drėgnuose bunkeriuose pakirto vado sveikatą.

1951 m. gruodžio 8 d. (nurodoma ir 4 d.) naktį, kaip paprastai, J. Žemaitis išlindo iš bunkerio pakvėpuoti tyru oru, bet bevaikščiodamas prarado sąmonę, buvo paralyžiuotas: nebevaldė kairės rankos ir kojos.

Dėl sunkios ligos J. Žemaitis 1952 m. sausio 30 d. savo aktu „nustojo vykdyti pareigas“, kitu aktu pavaduotojais paskyrė S. Staniškį ir A. Bakšį. Tačiau prasidėjo intensyvūs persekiojimai, kankinimai, baudėjai gavo naujų žinių apie bunkerius. A. Bakšys turėjo apleisti žiemojimo vietą. Gavęs arklį, jis klajojo po apylinkes. Kartu vežiojosi rašomąją mašinėlę ir dokumentus. Apsistodavo Burbinės miške (šiauriau Veliuonos), užeidavo pas patikimus ūkininkus. Suprato, kad „esant tokiam priešo spaudimui žiemos sąlygomis gyvenimas paviršiuje neilgas. Kol kas sekasi, bet ar ilgam?“ (rašė partizanui J. Kimštui). Priešo smūgiai krėtė partizanų apygardas. Kasmet jose žūdavo 100–120 partizanų.

Tik nutirpus sniegui imta ieškoti medicinos sesers partizanės Marijos Žiliūtės. Balandžio mėn. ji atvyko į vado bunkerį ir ėmė jį gydyti (leido vaistus, masažavo ranką ir koją). Ligonis atgavo viltį, kad pasveiks. Pradėjo po truputį vaikščioti. O aplink kaip niekad siautėjo rusų kariuomenė. Čekistai vis plačiau naudojo agentus – smogikus, kankino suimtuosius, verbavo pamiškių gyventojus.

Tokiomis sąlygomis, kaip ir buvo numatęs J. Žemaitis, sritys turėjo toliau veikti savarankiškai, kaip apygardos, tėvonijos, kol bus gyvas dar nors vienas partizanas.

1952 m. J. Žemaitis Šimkaičių girios bunkeryje palaikė ryšį su partizanais, buvo jų aplankytas ir tarėsi su kai kuriais vadais, bet padėtis buvo sunki, pasipriešinimas silpo. Nepaisant tokios situacijos, Aukštaitijos partizanų vadų sąskrydyje birželio mėn. iš naujo buvo prisiekta, o priesaikos tekstas nusiųstas J. Žemaičiui. Bendražygiai nematė kitos lygiavertės kandidatūros į partizanų sąjūdžio prezidiumo pirmininko postą.

J. Žemaitis žiemą vėl gyveno Šimkaičių miško bunkeryje blogomis sąlygomis. 1953 m. vasario–kovo mėnesiais MGB sužinojo, kad J. Žemaitis slapstosi Šimkaičių miške, jog su juo yra partizanas J. Palubeckas. Todėl dar daugiau suimdavo žmonių, dar žiauriau juos tardė, aktyviau šnipinėjo.

Pietiniame Šimkaičių girios pakraštyje, Pažerų kaime (už kokių 2 km nuo J. Žemaičio bunkerio), buvo užverbuotas ūkininkas, jo sodyboje įrengtas slaptas MVD kareivių punktas, po girią paleisti medžiotojais apsimitę MGB agentai.

Tačiau 1953 m. pavasarį vis dėlto atėjo atgaiva. Buvo užmegzti ryšiai. J. Žemaitį pasiekė naujausia partizanų spauda, viltingos žinios iš Vakarų, kad JAV atsisakanti pripažinti Lietuvos įtraukimą į SSRS.

Atsitiko didelė nelaimė, kai į okupantų rankas pakliuvo partizanas J. Palubeckas, kartu su savo seserimi Elena slaugęs J. Žemaitį. Neišlaikęs kankinimų ir MGB suklaidintas, J. Palubeckas parodė bunkerį. Jam apsupti ir šturmuoti buvo sutelktos didelės sovietinės vidaus kariuomenės, specialios paskirties, smogikų, patyrusių čekistų pajėgos. Apsvaigęs nuo įmestos į bunkerį granatos su nervus paralyžiuojančiomis dujomis, J. Žemaitis 1953 m. gegužės 30 d. buvo suimtas. Tardomas Vilniuje ir Maskvoje paties SSRS vidaus reikalų ministro L. Berijos okupantams dirbti atsisakė.

1954 m. birželio 1–9 d. karo tribunole Vilniuje (Kapsuko (dab. Jogailos) g. 3/5) J. Žemaitis pareiškė, kad „dabar Lietuva yra okupuota Sovietų Sąjungos“, „sovietinė valdžia – mano šalies priešas ir mano asmeninis priešas“. Paskutinę savo kalbą jis pradėjo žodžiais: „Aš, kaip ir kiti mano bendraminčiai, laikau, kad Sovietų Sąjunga savo ginkluotomis pajėgomis įsiveržė į mūsų šalį“. „Visus pogrindžio veiksmus, kurio dalyvis aš buvau, nukreiptus prieš sovietinę valdžią, aš laikau teisingais“. Gale pabrėžė: „Aš

vis tiek laikau, kad kova, kurią aš vedžiau devynerius metus, turės savo rezultatus“. Šiam nepalūžusiam Lietuvos partizanų vadui sovietinis tribunolas skyrė mirties bausmę.

Po teismo iš KGB rūmų požemio naktį J. Žemaitis buvo išvežtas į Lukiškes ir uždarytas mirtininkų korpuse.

1954 m. lapkričio 23 d. traukiniu atvežtas J. Žemaitis jau buvo Maskvoje, Butyrkų kalėjime. Mirties nuosprendis įvykdytas lapkričio 26 d.

J. Žemaičio bunkerio sunaikinimas, aukščiausiojo partizanų vado suėmimas buvo skaudus smūgis partizaninei kovai Jurbarko apylinkėse ir visoje Lietuvoje, bet ji dar tęsėsi.

Partizanų generolo atminimą puoselėja Šimkaičių pagrindinė mokykla, kuriai 2007 m. spalio 25 d. buvo suteiktas Jono Žemaičio vardas.

16. Jurbarkišké partizanė Marija Žiliūtė

Vienas ryškiausių pasiaukojimo žmogui ir Lietuvai pavyzdžių yra jurbarkiškės partizanės Marijos Žiliūtės gyvenimas ir veikla.

M. Žiliūtė (1906 m., Gelgaudiškės–1994 m., Vilnius) gimnaziją baigė Jurbarke, mokėsi Karaliaučiuje, vienuolyno medicinos seserų mokykloje, 1940 m. Jurbarke pradėjo dirbti ligoninėje, 1944 m., karo pabaigoje, vokiečių buvo paimta kasti apkasų, metų pabaigoje vėl dirbo Jurbarko tuberkuliozės ligoninėje. Ten, dirbdama medicinos seserimi, 1945 m. rudenį užmezgė ryšį su pagrindinės organizacijos vadu P. Paulaičiu-Aidu. Padėjo parūpinti partizanams medikamentų. 1946 m. pradžioje įstojo į P. Paulaičio partizanų būrį. M. Žiliūtė-Eglutė gydė sergančius partizanus. Nuo rudens ji ėmė gyventi nelegaliai, slapstėsi Raseinių ir Jurbarko apylinkėse, gyvendavo pas ūkininkus, o gavusi žinią apie sužeistus partizanus, keliaudavo jų slaugyti. Buvo susijusi su J. Palubecko Mindaugo būriu, kuris slapstėsi Šimkaičių miške, saugojo Lietuvos partizanų judėjimo vadą Joną Žemaitį.

J. Palubecko kvietimu M. Žiliūtė atvyko į Šimkaičių mišką. Buvo pasitarusi su gydytoju, pasiruošusi vaistų. Atvežta pas J. Žemaitį pastebėjo, kad paralyžius nėra labai stiprus. Masažavo, leido vaistus, ir ligonis pradėjo po truputį vaikščioti.

Baudėjų apsvaiginta ir suimta kartu su J. Žemaičiu, ji laikėsi didvyriškai. Teisme pareiškusi, kad apie partizanus nieko nepasakys, pabrėžė: „Aš – lietuvė ir padėjau lietuviams. Kaip lietuvė ir kaip medicinos sesuo jutau, kad mano pareiga padėti lietuviams, kovojantiems už laisvę, todėl išėjau į gaują“ (1954 m. birželio 1–8 d. sovietinio teismo formuluotė), t.y. partizanų būrį. Savo pareiškimais ji padėjo J. Žemaičiui teismo procese tapti kaltintoju, griauti čekistų scenarijų. Ji tapo J. Žemaičio tvirtos pozicijos liudytoja.

M. Žiliūtei už medicinos sesers pareigos vykdymą sovietinis teismas skyrė 25 metus konclagerio. Ji per Maskvą buvo išsiųsta į „Dubravlagą“ (Mordovija). Sunkiai sirgo, paliego. Tam įtakos turėjo partizanavimo vargai, gyvenimas po žeme, ypač iš bunkerio ištraukiant kabliu sužalotas stuburas, apsinuodijimas neaiškiais dujomis. M. Žiliūtė, blaškoma po Sibiro lagerius, tapo invalide.

M. Žiliūtė iš kalėjimo buvo paleista anksčiau – 1960 m. birželį. Grįžusi į Lietuvą, apsigyveno Vilniuje. Čia ją taip pat persekiojo. Moteris gyveno skurdžiai (Antakalnio g. 57-13). Dar po 30 metų partizanė gavo pažymą, kad buvo neteisėtai represuota. Mirė 1994 m. gruodžio 27 d. Vilniuje.

Marija Žiliūtė atskleidė Lietuvos laisvės kovotojai, vėliau J. Žemaičio sūnaus žmonai, partizanų istorikei Nijolei Gaškaitei-Žemaitienei daug svarbių žymaus partizanų vado gyvenimo faktų.

17. Rambynas. Bitėnai. Vydūnas ir Martynas Jankus

Pietvakarių Lietuvoje, senojoje Skalvos žemėje, Nemuno dešiniojo kranto aukštumos kyšulyje, yra garsusis **Rambynas**, senovės pilis ir šventvietė, pastarųjų amžių Mažosios Lietuvos (Klaipėdos krašto) lietuvininkų kovos su germanizacija susitelkimo vieta, menanti žymius lietuviybės puoselėtojus Martyną Jankų ir Vydūną.

1275 m. Kryžiuočių ordinas, priartėjęs iš pietų prie Nemuno, siaubė Skalvą, po atkaklaus skalvių pasipriešinimo sunaikino jų Ragainės pilį su papilium kairiajame Nemuno krante (kur dab. Nemanas), o persikėlė per Nemuną užpuolė Ramijos (P. Dusburgietis – Ramige), t. y. Rambyno, pilį. Kovoje buvo nukauta ir sužeista daug Ordino karių, bet vis dėlto jie pilį sugriovė, dalį žmonių paėmė į nelaisvę, o kitus išžudė.

Pasipriešinimo kovose Skalvos žemėje žuvo jų vadai Stinigitas ir ryčiau Rambyno buvusios Sareikos pilies pilininkas Sareika. Padavimuose minimas Rambyno kunigaikštis Skriaudupis.

Rambyno šventasis miškas minimas kryžiuočių XIV a. pabaigos kelių į Lietuvą aprašyme. Rambyno kalną senovės lietuviai laikė dievų buveine, jo viršuje buvo milžiniškas akmuo – aukuras.

XIX a. dar galima buvo įžiūrėti kalno viršūnėje dvigubą pylimą, sudarantį uždara keturkampį, kurį žmonės įvardydavo kaip pilį, pilatį. Pietų pusėje dar buvo minima alkvietė, o rytų – „žynių gyvenimai ir šventyklos pastatai“.

Nemuno potvynių paplautas kyšulys – kalnas – palaipsniui iro, bet didžiausios griūtys, nunešusios beveik visą pagrindinę kalno dalį, įvyko 1835, 1878 m.

Ant kalno buvęs akmuo – aukuras – su iškaltais simboliais dar 1811 m. suskaldytas gironoms.

Anot padavimo, Rambyne buvo garbinamas Patrimpas, mūšių dievas. Kasmet kalnas sutraukdavo visą Lietuvą į religinę šventę, kurioje dainomis ir šokiais buvo garbinamas aukščiausias dievas. Ant kalno buvo garbinama ir Laima, likimo deivė. Prie Nemuno, Rambyno papėdėje, augo trikamienė Laimos liepa, dar ir XIX a. „laikyta didžiausioj pagarboj“. Ant kalno, po akmeniu, buvo paslėpti apeiginiai lobiai. Rambyno apylinkėje buvo kapiūnynas, kuriame rasta II–XIII a. radinių (segių, antkaklių, apyrankių, kalavijų ir kt.).

Nuo 1884 m. Rambyne pradėtos rengti Rasos – Joninių – šventės. Tuo rūpinosi Tilžės „Birutės“ ir kitos draugijos, Jankus ir Vydūnas.

Vydūnas – lietuvių tautos gaivintojas. Jo visuomeninė kultūrinė veikla plėtojosi Tilžėje. Čia Vydūnas 1895 m. įkūrė „Giedotojų draugiją“, jau nuo

anksčiau dalyvavo „Birutės“ draugijos veikloje. Jo vadovaujamo choro giesmės plačiai skambėjo, buvo pagrindinis Rambyno Joninių švenčių akcentas. Nuo XX a. pradžios Tilžės giedotojų pavyzdžiu visame krašte kūrėsi jaunimo organizacijos, siekusios choriniu menu kelti ir ugdyti tautinę kultūrą. 18 tokių organizacijų susijungė į jaunimo draugijų susivienijimą „Santara“. 1912 m. spalio mėn. „Santaros“ valdybos pirmininku buvo išrinktas Vydūnas. Jis organizavo veiklą, plačiai skleidė lietuvių vokalinę kultūrą.

Filosofinę pasaulio, tautos ir individo koncepciją Vydūnas atskleidžia 1902 m. parašytoje ir Tilžėje vaidintoje dramoje „Romuva“ (vieta ant Birutės kalno Palangoje), kuri, kaip viena svarbiausių dalių, sudarė jo trilogiją „Amžina ugnis“, išleistą Tilžėje 1913 m.

Gyvybės pastovumo, žmogaus ryšio su amžinybe koncepciją Vydūnas siejo su senovės lietuvių religija ir mitologija, ypač ugnies kultu. Jis siekė parodyti senovės lietuvių pasaulėjautos, religijos ir mitologijos filosofinį ir moralinį turtingumą, humanistinę dvasią bei grožį. Nors žmonės nuolat keičiasi, tačiau rašytojas kviečia lietuvius išsaugoti, ugdyti tai, ką jis paveldėjo per amžius ir turi nešti ateinančioms kartoms: aukštus žmogiškumo idealus, laisvės troškimą, meilę savo gimtajam kraštui, tėvynei, kilnumą. Vydūnui svarbi patriotinė idėja – stiprinti lietuvių tautos pasipriešinimą svetimų kultūrų įtakai, diegti pasididžiavimą iš senovės paveldėtomis dvasinėmis vertybėmis. Kaip dar 1935 m. pažymėjo V. Mykolaitis, Vydūnas „nori praskleisti senovės dvasinės kultūros lobyną, kuris parodytų lietuvių tautai, kad ji amžių glūdumoje buvo ne laukinė, ne barbariška, bet kad jos dvasinė kultūra buvo net aukštesnė už tų, kurie norėjo ją neva apšviesti“. Vydūnui ir jo herojams rūpi tautos likimas, jos siela, dvasia.

Anot Vydūno, tauta žmogui yra pačios būties duotybė, suaugusi su juo fiziškai (gamtiškai) ir dvasiškai. Šie ryšiai formuoja tautos kultūrą, o kalba yra tarsi „tautos vėliava“.

Trečioji trilogijos dalis – tragedija „Pasaulio gaisras“ (parašyta 1922–1928 m.) – Vydūno dramaturgijos viršūnė. Čia akivaizdžiai, giliai, aktualiai atskleista vokiečių okupacijos, sunaikinančios žmogiškumą apskritai, grėsmė lietuvių tautai.

Germanizatoriai aktyvistai žiauriai persekiojo Vydūną ir už jo mokslinį veikalą apie lietuvių ir vokiečių istorinius santykius per 700 metų (Tilžė, 1932 m.), kuriame nušviečiama lietuvių germanizavimo politika, kurią vykdė vokiečiai. Vydūną kovoje dėl gėrio, dėl tautos išlikimo neabejotinai įkvėpė ir istorinė Rambyno dvasia.

Rambyno švenčių ir aukuro ugnies saugotojas, Lietuvai atgavus Klaipėdos kraštą, buvo aušrininkas ir knygnešys, lietuviškos spaudos puoselėtojas Martynas Jankus (1858–1946 m.). Jo tėviškė – **Bitėnų kaimas**, išsikūręs Nemuno pakrantėje, ryčiau Rambyno.

Martynas Jankus 1883 m. Ragainėje spausdino „Aušrą“, rengtą J. Basanavičiaus ir kitų, – Lietuvos atgimimo šauklį. Jis 1889 m. nupirko lietuvišką spaustuvę, kuri veikė Tilžėje, Ragainėje. 1892 m. įsteigė spaustuvę Bitėnuose, kur rengė ir leido lietuviškus laikraščius, kitus leidinius. Rusijai uždraudus lietuvišką spaudą, ji iš Bitėnų per Rusijos ir Vokietijos netolimą sieną plito Didžiojoje Lietuvoje. Toje epochoje Bitėnų Jankaus sodyba tapo lyg centriniu knygų sandėliu, svarbia Lietuvos knygnešių užveiga, lietuviybės židiniu kovoje su rusifikacija ir germanizacija.

M. Jankus palaikė glaudžius ryšius su didžiuoju Lietuvos knygnešiu, Garšvių knygnešių organizacijos kūrėju Jurgiu Bieliniu, nuo 1887 m. tiekdamas jam ir jo bendražygiams lietuviškas knygas. M. Jankų vokiškoji Prūsijos valdžia apie 40 kartų baudė areštu, piniginėmis baudomis. Jis 1898 m. spalio 11 d. rašė prašymą vidaus reikalų ministrui dėl lietuviškos spaudos legalizavimo.

Pirmojo pasaulinio karo verpetuose griūnant imperijoms, bet keliantis Lietuvai, 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba Vilniuje paskelbė, kad atkuriamą Lietuvos valstybę. Tačiau Lietuva dar buvo Vokietijos okupuota, o Mažosios Lietuvos likimas neišspręstas. 1918 m. kovo 13–14 d. susirinkęs Amerikos lietuvių Seimas kreipėsi į JAV vyriausybę, prašydamas pripažinti nepriklausomą Lietuvą, ir kartu pasisakė už Mažosios ir Didžiosios Lietuvos sujungimą.

Vokietininkams prieš tai protestuojant, Mažosios Lietuvos penki aktyviausi lietuvių veikėjai (birutininkai, tarp jų ir M. Jankus), susibūrę į Prūsų Lietuvos tautinę komisiją, paskelbė atsišaukimą – „Pašaukimą lietuvininkams“, kviečiantį „pabusti“, balsuoti „tiktai už prisiglaudimą prie Didžiosios Lietuvos“.

Tautinės komisijos iniciatyva 1918 m. lapkričio 16 d., pirmąją atsišaukimo – kreipimosi į lietuvininkus pasirodymo dieną, Tilžės mieste susirinko 50 patikimiausių lietuvių ir įsteigė Prūsijos lietuvių tautinę tarybą – Mažosios Lietuvos tautinę tarybą, kuri 1918 m. lapkričio 30 d. paskelbė aktą už „priglaudimą Mažosios Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos“. Tilžės aktą pasirašė 24 asmenys, tarp jų ir M. Jankus iš Bitėnų.

1919 m. kovo–balandžio mėn. Mažosios ir Didžiosios Lietuvos atstovai Paryžiaus taikos konferencijoje reikalavo prijungti prie Lietuvos valstybės Ragainės, Tilžės, Įsručio, Vėluvos ir kitas žemes, bet ji jų balsą nebuvo įsiklausyta. Vokietija turėjo atiduoti tik Klaipėdos kraštą, o Karaliaučiaus kraštas liko Vokietijai.

Klaipėdos kraštą palikus Antantės valstybių kompetencijai, lietuviai ir klaipėdiškiai organizavo sukilimą prieš prancūzų valdžią. 1923 m. sausio 15 d. Klaipėdos kraštas tiek Didžiosios, tiek Mažosios Lietuvos lietuvių bendromis jėgomis buvo prijungtas prie Lietuvos. Krašte šią akciją organizavo 1922

m. gruodžio 18 d. sudarytas Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas, kuris įsteigė 22 savo skyrius. Komiteto pirmininkas buvo M. Jankus.

Buvusioje M. Jankaus sodyboje Bitėnuose įkurtas jo memorialinis muziejus – lietuviška spaustuvė, lietuviškos veiklos židinys.

Vydūnas ir M. Jankus Antrojo pasaulinio karo buvo nublokšti į Vakarų, į gimtinę sugrąžinti (atitinkamai 1991 ir 1993 m.) jų palaikai ilsisi Bitėnų kapinaitėse (prie keliuko link Rambyno).

Rambynu ir Butėnais baigiasi mūsų kelionės Žemutinio Nemuno pakrante, kovų dėl laisvės ir lietuviybės išsaugojimo vietomis.

Kauno pilies pietinė siena su bokštais. Restauravimo projektas. Architektas Kęstutis Mikšys

Kariūnai prie Kauno pilies

Nemunas nuo Pieštėvės – Seredžiaus piliakalnio

Pagerbta Kazio Veverskio žūties vieta prie senojo Raudondvario tilto

Jaučakių piliakalnis. G. Zabelos nuotrauka iš leidinio „Lietuvos piliakalniai“

Pieštė – Seredžiaus piliakalnis. Z. Baubonio nuotrauka iš leidinio „Lietuvos piliakalniai“

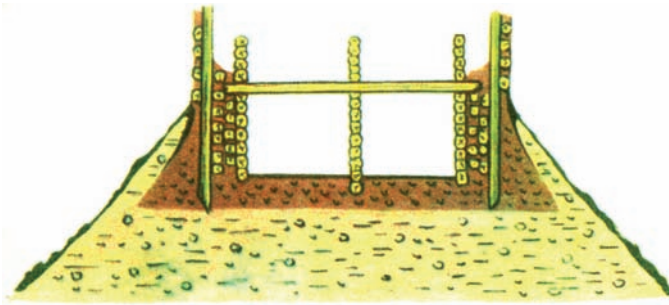
Į Pieštve – Sereščiaus piliakalni

Kariūnai prie Lietuvos valdovo Gedimino paminklo Veliuonos piliakalnyje

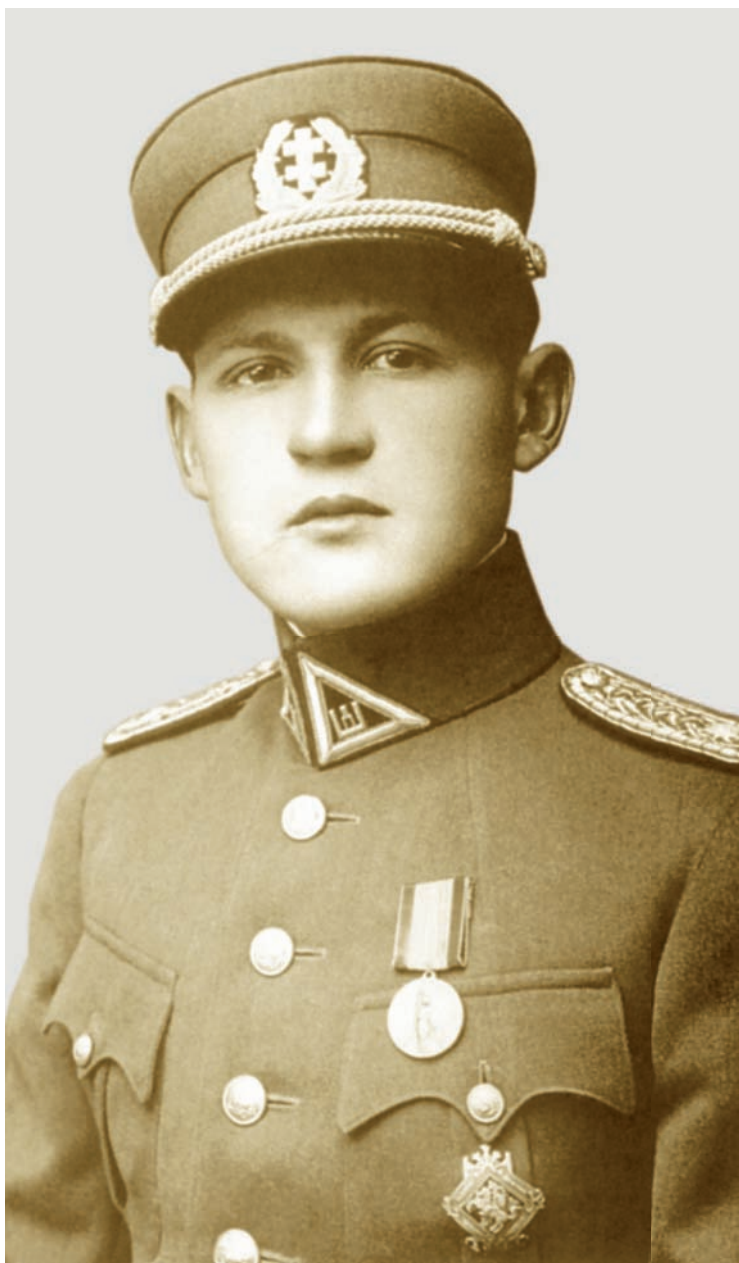
Prie Vytauto Didžiojo paminklo Veliuonoje

*Pilaičių – Bajerburgo – įtvirtinimų rekonstrukcija.
A. Tautavičius. Leidinys „Lietuvos piliakalniai“*

Renesansinė Raudonės pilis

Gen. Jonas Žemaitis-Vytautas

Paminklinis akmuo prie gen. Jono Žemaičio vadavietės

Kariūnai prie gen. Jono Žemaičio-Vytauto vadavietės Šimkaičių miške

*Partizanų gailestingoji sesuo
Marija Žiliūtė*

*Laisvės gynėjas Petras Paulaitis-
Aidas*

*Vakarų Lietuvos partizanų vadai. Antras iš kairės LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas
Jonas Žemaitis-Vytautas. Nuotrauka iš leidinio „Už laisvę ir tėvynę“ (Genocido aukų
muziejus)*

Panemunės pilis. V. Valužio nuotrauka iš leidinio „Po Lietuvą“

Jurbarko piliakalnis. Z. Baubonio nuotrauka iš leidinio „Lietuvos piliakalniai“

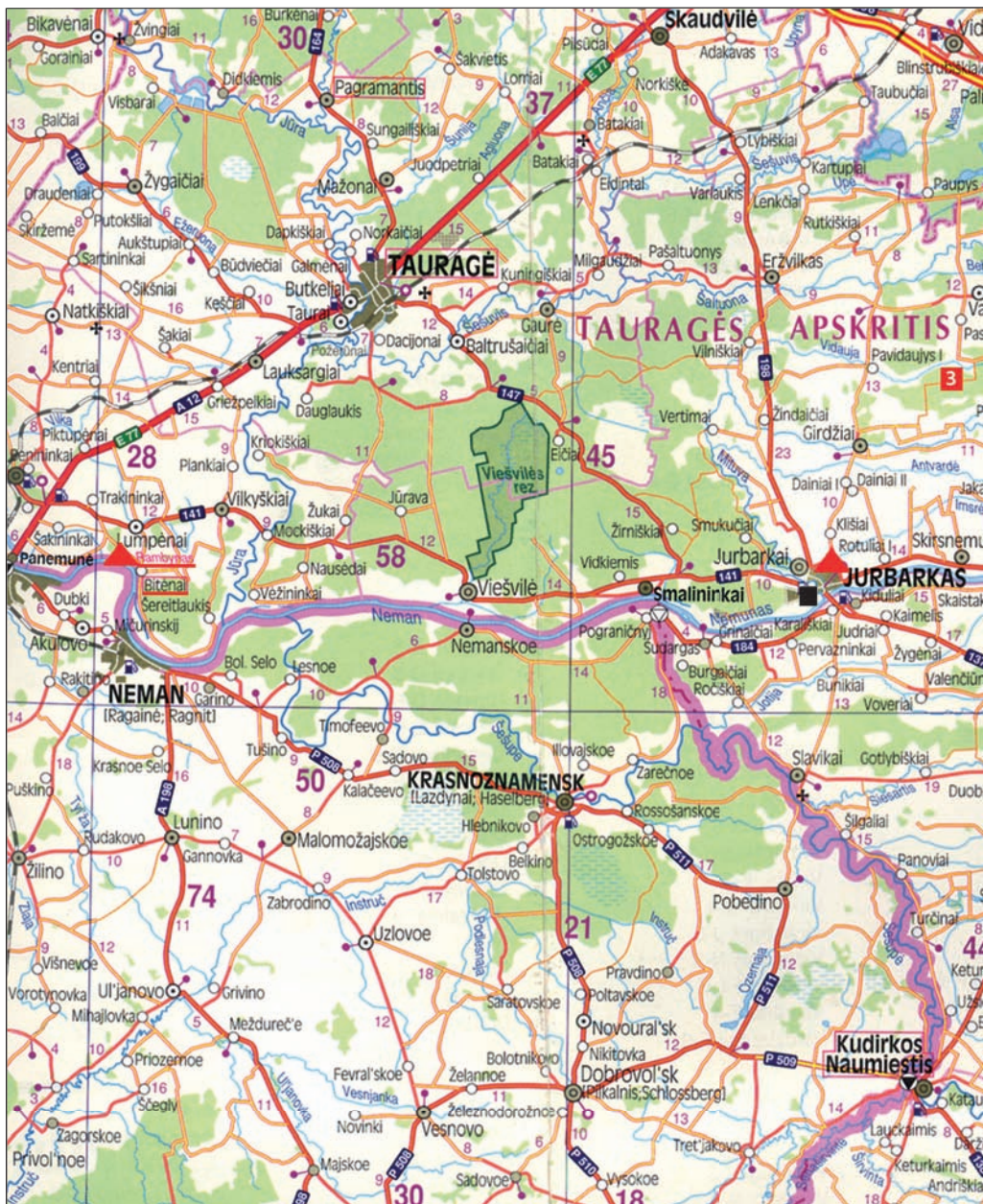
Joninės Rambyne. Kalba Vydūnas. 1925 m.

Martynas Jankus su Kauno universiteto studentais prie Rambyno kalno aukuro 1934 m.

Nemunas ties Rambyno kalnu. V. Valužio nuotrauka iš leidinio „Po Lietuvą“

▲ Lietuvių pils – piliakalniai

■ Kryžiuočių pils

1 K. Veverskio žūtis vieta

2 A. Mackevičiaus suėmimo vieta

3 Gen. J. Žemaičio vadovietė

Kauno piliatės ir pilis

- 1** Pajėsio piliakalnis (Napoleono kalnas)
- 2** Veršvų piliakalnis
- 3** Marvelės piliakalnis
- 4** Eigulių piliakalnis
- 5** Kauno mūrinė pilis

Literatūra

1. Aleknavičius B. Vydūnas. V., 1999.
2. Bagdonavičius V. Spindulys esmi begalinės šviesos. Etiudai apie Vydūną. V., 2008.
3. Banys K. Nemuno–Dubysos–Mituvos trikampio (Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės Vaidilos tėvonijos) partizanai. Laisvės kovų archyvas. 24 t., p. 25–35, Kaunas, 1998.
4. Batūra R. Veliuonos istorinė didybė ir jos paminklo – istorinio komplekso sutvarkymo būtinybė. Organizuokime Nemuno slėnio, Veliuonos ir Lietuvos gynybos XIII–XV a. atminimo memorialą. Tėvynės meilės ir grožio keliau. P. 62–65, V., 2006.
5. Bertašius M. Vidurio Lietuva VIII–XII a. VDU, K., 2002.
6. Bubnys A. Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m. V., 1991.
7. Būtėnas J. Vinco Kudirkos bendražygiai. V., 1993. P. 197–201.
8. Dusburgietis P. Prūsijos žemės kronika. Parengė R. Batūra. Vertė L. Valkūnas. V., 1985.
9. Dusburgietis P. Prūsijos žemės kronika. Teutonų – Kryžiuočių ordinas ir Prūsijos užgrobimas. Senovės prūsų laisvės kova (1231–1283). Parengė R. Batūra. Vertė L. Valkūnas. Iliustracijos oforte išraižė A. Každailis. V., 2005.
10. Gaškaitė N. Partizanų vadas Jonas Žemaitis. Laisvės kovų archyvas. 13 t., p. 162–191, 1995.
11. Gaškaitė N. Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 m. V., 1997, 2006.
12. Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B. Lietuvos partizanai 1944–1953 m. Kaunas, 1996.
13. Gaškaitė-Žemaitienė N. Žuvusiųjų prezidentas. Jono Žemaičio biografija. V., 1998.
14. Girdzijauskas P. Kovos tikslas – Laisvė ir Nepriklausomybė. Laisvės kovų archyvas. 35 t., p. 102–131, 2003.
15. Gvildys S. Generolo P. Plechavičiaus kariai savanoriai. Straipsnių rinkinys. Kaunas, 2000.
16. Ignatavičius E. Ketvirtasis Lietuvos prezidentas? – Dienovidis, sausio 20–vasario 3, 1995.
17. Ilgūnas G. Antanas Mackevičius. Sukilimo žygiai ir kovos. V., 2007.
18. Ivinskis Z. Rinktiniai raštai. III t. Lietuvių kovos su vokiečių riteriais. XIII–XV a. Roma, 1989.
19. Jučas M. Žalgirio mūšis. V., 1990.
20. Jurbarkas. Istorijos puslapiai. V., 1996.
21. Juška A., Mališauskas J., Pupšys V. Lietuvninkų žemė. Kaunas, 1994.
22. Kaluškevičius B., Misius K. Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904. V., 2004.
23. Karaliūnas S. Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose. II. Vilnius, 2005.
24. Kasparas K. Lietuvos Laisvės Armija. Kaunas, 2002.

25. Knygnešys. II. Red. P. Ruseckas. P. 305–307. K., 1928, 1992.
26. Kuodytė D. Lietuvos laisvės armija ir jos reikšmė pokario pasipriešinimui. Lietuvos laisvės armijos dokumentų rinkinys. Laisvės kovų archyvas, 14 t., p. 5–50, Kaunas, 1995.
27. Kviklys B. Mūsų Lietuva. 2-oji laida. II, IV t. V., 1991.
28. Laisvės kovų archyvas. 30 t. K., 2001.
29. Lietuvininkų kraštas. Kaunas, 1995.
30. Lietuvos architektūros istorija. I. V., 1987.
31. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio 1949 m. vasario 16 d. deklaracija. LR Seimas. 1999.
32. Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998). Sud. I. Ignatavičius. V., 1999.
33. Lietuvos piliakalniai. Atlasas. I t. Sud. Z. Baubonis, G. Zabiela. V., 2005.
34. Lietuvos pilys. V., 1971.
35. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. I–III t. V., 1974, 1975, 1977.
36. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. I t. Feodalinis laikotarpis. V., 1955.
37. Mackevičius Antanas. Laiškai ir parodymai. V., 1988.
38. Martinionis A. Vietinė rinktinė. – Kardas. V., 1998.
39. Panemunės istorija: archeologijos ir meno paminklai. Sud. R. Janonienė. Vilniaus dailės akademija, 2006.
40. Partizanai apie pasaulį, politiką ir save. 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos. Sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė. V., 1998.
41. Remeika J. Ką kalneliai pasakoja. Padavimai iš Klaipėdos krašto piliakalnių praeities. Klaipėda, 1938; Kaunas, 1990.
42. Semaška S. Po Lietuvą. Pažintinis krašto lobynas. Antra papildyta laida. V., 2002.
43. Seredžius. Versmė. V., 2003.
44. Stoškus A. Vadžgirys. Pasakojimai apie šiuolaikinę Šimkaičių seniūniją. K., 2006.
45. Tarasenko P. Lietuvos piliakalniai. V., 1956.
46. Tautavičius A. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.). V., 1996.
47. Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija. V., 1998.
48. Už laisvę ir tėvynę. Fotoalbumas. Sud. D. Kuodytė, E. Peikštenis, D. Žygelis. Teksto aut. D. Kuodytė, J. Vaičenonis. V., 2004.
49. Veliuona. Versmė. V., 2001.
50. Vydūnas. Amžina ugnis. Prabočių šešėliai. Pasaulio gaisras. V., 1968.
51. Vydūnas lietuvių kultūroje. V., 1994.
52. Vydūnas. Raštai. I t. V., 1990.
53. Vydūnas. Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių. V., 2001.
54. Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. Vertė R. Jasas. Moksl. red. K. Gudmantas. V., 1998.
55. Žalnierius A. Pirmoji Kauno pilis. Kauno istorijos metraštis. 3 t. K., 2002.
56. Žemaitis J.-Vytautas. Apybraiža apie pogrindžio organizaciją nuo BDPS žlugimo iki pastarojo meto. Laisvės kovų archyvas. 7 t., p. 73–83. Kaunas, 1993.

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO LIETUVOS KARO AKADEMIJA

Romas Batūra

**LIETUVOS LAISVĖS KOVŲ VIETOS
Panemuniai – nuo Kauno iki Rambyno**

Kalbos redaktorė Nijolė Andriušienė

Maketavo Dalia Žukaitienė

Viršelio dizainerė Laima Adlytė

2008-04-23. Tiražas 94 egz. Užsakymas Nr. GL-213.

Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija,
Šilo g. 5A, LT-10322 Vilnius

Spausdino Krašto apsaugos ministerijos
Leidybos ir informacinio aprūpinimo tarnyba,
Totorių g. 25/3, LT-01121 Vilnius